

Zuzanna Witek

*Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytet Wrocławski*

Czynniki wpływające na naruszanie bezstronności sędziowskiej przez sędziów trybunałów międzynarodowych

Factors influencing judicial impartiality of international tribunals' judges

Streszczenie

Bezstronność sędziowska, stanowiąca podstawę funkcjonowania międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości, to z jednej strony obowiązek sędziego, a z drugiej fundamentalne prawo stron postępowania do rzetelnego procesu.

W niniejszym artykule poruszam problematykę bezstronności sędziowskiej w praktyce, wskazując motywy, które wpływają na stronnicze zachowania sędziów podczas orzekania w trybunałach międzynarodowych.

Czynniki wpływające na naruszanie bezstronności sędziowskiej podzieliłam na pięć grup, w zależności od źródeł ich powstania, to jest: czynniki związane z działalnością sędziego, czynniki związane z tożsamością sędziego, czynniki związane z układem geopolitycznym, czynniki ekonomiczno-polityczne oraz czynniki związane z przepisami proceduralnymi obowiązującymi w danym trybunale międzynarodowym. W niniejszej pracy poddam analizie pierwsze dwie grupy czynników mogących wpływać na stronniczość sędziowską.

Na podstawie przeprowadzonej analizy czynników wpływających na naruszanie bezstronności przez sędziów trybunałów międzynarodowych stwierdzam, że w znacznym stopniu wpływają one na stronniczość orzecznictwa. Powołane badania nie wykazały jednak, że podczas naruszania zasady bezstronności sędziowie zawsze czynią to w sposób świadomy. W znacznej liczbie przypadków podstaw stronniczości można dopatrywać się w mechanizmach psychologicznych oraz prawidłowościach socjologicznych.

Słowa kluczowe

bezstronność sędziowska, stronniczość sędziowska, sędziowie międzynarodowi, sądownictwo międzynarodowe, MTS, MTK, ETPCz

Abstract

Can international judges be relieved of the duty to resolve disputes impartially? If not, what are the sources of their bias? Whereas the impartiality of international judges is an essential issue for the international rule of law, do factors affecting judicial bias actually exist?

This article explores the conditions which might impinge the partiality of international judges. In this article I focus on practical aspects of judicial impartiality, analyzing the motives which affect the biased acts of international judges. I have divided the factors influencing judicial impartiality into five groups, depending on their origins: factors connected with judge's activity, factors connected with

judge's identity, factors connected with geopolitical situation, economical-political factors and factors arising from procedural provisions of each tribunal. In this work I will be analyzing the first two groups of factors influencing judicial impartiality.

This article seeks to make a contribution to outlining these factors on the basis of applicable law, existing case law and best practices. My observations are also related to sociological and psychological aspects which can influence the behaviour of a judge in the process of giving rulings in an international tribunal.

Key words

judicial impartiality, judicial partiality, bias, international judges, international judiciary, ICJ, ICC, ECHR

Wstęp

Bezstronność sędziowska, stanowiąca podstawę funkcjonowania międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości, to z jednej strony obowiązek sędziego, a z drugiej fundamentalne prawo stron postępowania do rzetelnego procesu. Autorytet orzeczeń trybunałów międzynarodowych oparty jest na założeniu, iż zapadłe wyroki zostały wydane przez znamienitych sędziów, będących niezależnymi i bezstronnymi arbitrami, orzekających wyłącznie na podstawie obowiązujących norm prawnych, a tam, gdzie przepisy pozostawiają pewien luz decyzyjny, orzekających na podstawie dyskrecjonalnej władzy sędziego, mającej swe źródło w moralnym poczuciu sprawiedliwości, które jest niezależne od jakichkolwiek czynników zewnętrznych.

Problematyka bezstronności sędziowskiej stała się przedmiotem rozważań doktryny wraz z powstawaniem międzynarodowych organów judykatury¹. Wówczas podjęto dyskusję, w jaki sposób powinny zostać ukształtowane normy prawne dotyczące niezależności i bezstronności sędziowskiej, zwłaszcza w odniesieniu do odpowiedniego sformułowania przepisów statutów i regulaminów międzynarodowych organów orzeczniczych². Samej konceptualizacji bezstronności sędziowskiej specjalistyczna literatura przedmiotu swą uwagę poświęca od niedawna. Coraz częściej rozważania teoretyków prawa mają za przedmiot bezstronność sędziowską (pojęcie) widzianą w ramach prawnych (zasada). Taki pogląd przedstawił m.in. prof. Jan Kolasa, uznając bezstronność sędziowską za ogólną zwyczajową zasadę prawa międzynarodowego, w rozumieniu art. 38 pkt 1 c Statutu MTS³.

Na podstawie wcześniej przeprowadzonej analizy wybranych aktów prawnych, orzecznictwa oraz bogatego dorobku doktryny prawniczej podjęłam próbę sporządzenia

¹ J. Kolasa, *Niezależność sędziego międzynarodowego. Zarys problemu*, [w:] J. Kolasa (red.), *Współczesne sądownictwo międzynarodowe*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, s. 11.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, s. 12.

kompleksowej, uniwersalnej definicji pojęcia bezstronności sędziowskiej⁴. Według mnie bezstronność sędziowska stanowi takie zachowanie sędziego, które począwszy od pierwszej czynności postępowania przygotowawczego aż do momentu wydania orzeczenia w sprawie, charakteryzuje się brakiem przychylności lub wrogości wobec jednej ze stron postępowania oraz podejmowaniem wszelkich czynności w sprawie, w tym wydania ostatecznego orzeczenia, wyłącznie na podstawie obowiązujących przepisów prawa, podstawowych zasad logiki oraz wewnętrznych przekonań sędziego, które mają swe źródło w moralnym poczuciu sprawiedliwości⁵.

Na pytanie o to, co wpływa na treść orzeczeń wydanych przez sędziów, można by odpowiedzieć: prawo⁶ oraz udowodnione fakty. W rzeczywistości odpowiedź ta jest nie tyle błędna, co niedokładna. Nie zawsze na podstawie określonego stanu faktycznego możliwe jest wydanie orzeczenia wyłącznie w oparciu o obowiązujące regulacje prawne. Bardzo często dochodzi do wyrokowania nie na podstawie przepisów prawnych czy innych źródeł prawa, lecz na podstawie dyskrecjonalnej władzy sędziego, to znaczy według swobodnej oceny sprawy czy własnego uznania mającego swe źródło w poczuciu sprawiedliwości. Innym możliwym modelem jest wydanie orzeczenia na podstawie ogólnych, czasem niejednoznacznych przepisów prawa, których wykładnia zależna jest od indywidualnej interpretacji sędziego. Brak jednoznacznej podstawy prawnej podczas orzekania może sprzyjać wydawaniu orzeczeń w sposób stronniczy.

W niniejszej pracy poruszam wybrane praktyczne zagadnienia dotyczące problematyki bezstronności sędziowskiej, analizując motywy, które wpływają na stronnicze zachowania sędziów podczas orzekania w trybunałach międzynarodowych. Czynniki wpływające na naruszenie bezstronności sędziowskiej podzieliłam na pięć grup, w zależności od źródeł ich powstania, to jest: czynniki związane z działalnością sędziego, czynniki związane z tożsamością sędziego, czynniki związane z narodowością sędziego i układem geopolitycznym, czynniki ekonomiczno-polityczne oraz czynniki związane z przepisami proceduralnymi obowiązującymi w danym trybunale międzynarodowym, które wpływają lub mogą mieć wpływ na status bezstronności sędziowskiej. W niniejszej pracy poddam analizie pierwsze dwie grupy czynników mogących wpływać na stronniczość sędziowską, tj. czynniki związane z działalnością sędziego oraz te związane z tożsamością sędziego. Pozostałe trzy grupy wyróżnionych przeze mnie czynników będą stanowić przedmiot oddzielnego opracowania.

⁴ Z. Witek, *Bezstronność sędziowska oraz jej naruszenie przez sędziów trybunałów międzynarodowych*, „Przegląd Prawniczy Europejskiego Stowarzyszenia Studentów Prawa ELSA Poland” 2016, s. 184.

⁵ Z. Witek, *op. cit.*, s. 201–202.

⁶ Należy podkreślić, że poza obowiązującymi przepisami prawa podstawą orzekania sądów międzynarodowych są umowy międzynarodowe, zwyczaj międzynarodowy oraz zasady ogólne prawa (tak na przykład art. 38 Statutu MTS z 24.10.1945 r.).

Wśród czynników związanych z działalnością sędziego wyróżniłam: wpływ wcześniej piastowanych stanowisk na sposób orzekania sędziego, kwestię wcześniejszych wypowiedzi i deklaracji, zewnętrzną aktywność sędziego oraz problem dalszego zatrudnienia po złożeniu urzędu sędziego. W grupie motywów stronniczości uwarunkowanych tożsamością sędziego wyszczególniłam wewnętrzne przekonania i systemem wartości, preferencje kulturowe oraz wpływ wykształcenia oraz kultury prawnej, z której sędzia pochodzi, na sposób jego orzekania w trybunale międzynarodowym.

Zakres niniejszej pracy ograniczam do analizy przestrzegania zasady bezstronności sędziowskiej w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości (MTS), Międzynarodowym Trybunale Karnym (MTK) oraz Europejskim Trybunale Praw Człowieka (ETPCz). Wybór tych trzech konkretnych trybunałów uzasadniam ich widoczną rozbieżnością pod względem liczby rozpatrywanych spraw, przedmiotu jurysdykcji oraz odrębnością podmiotów, które występują jako strony w postępowaniu przed konkretnym trybunałem. W uzasadnionych okolicznościach odwołuję się również do innych trybunałów o zasięgu międzynarodowym, w szczególności do Międzynarodowego Trybunału Prawa Morza (MTPM), Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (ICTY), Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy (ICTR) oraz Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone (SCSL).

Czynniki, które wpływają na naruszanie zasady bezstronności sędziowskiej, mogą zostać zbadane przez wykorzystanie trzech różnych sposobów badawczych. Pierwsza metoda posługuje się jedną z subdyscyplin nauk politycznych, jakimi są stosunki międzynarodowe. Wedle tej koncepcji, badane są w szczególności wpływy polityczne państw, z których pochodzą sędziowie, na orzeczenia trybunałów. Druga metoda jest oparta na naukach socjologicznych oraz psychologii⁷. Ten sposób badań skupia się na analizie wpływu psychiki, modelu zachowań społecznych oraz najbliższego środowiska życiowego na zachowanie sędziego. Trzecia metoda, prawna, ocenia działalność sędziego ze względu na stopień zgodności wszelkich czynności podjętych w trakcie rozpatrywania zawisłej sprawy z obowiązującymi przepisami. Analizując czynniki wpływające na stronniczość sędziowską, będę jednocześnie powoływać wszystkie trzy metody badawcze.

Należy zaznaczyć, że obserwacja naruszania zasady bezstronności jest znacznie ograniczona ze względu na brak dostępu do wszystkich danych, które byłyby niezbędne do wykonania precyzyjnej i wnikliwej analizy zachowania sędziów. W przypadku większości trybunałów międzynarodowych zarówno przepisy dotyczące przebiegu narady nad głosowaniem, jak i przebiegu samego głosowania nad orzeczeniem rozstrzyganej sprawy nie są publicznie dostępne. W związku z tym jedynym osiągalnym źródłem wie-

⁷ G.I. Hernandez, *Impartiality and Bias at the International Court of Justice*, "Cambridge Journal of International and Comparative Law" 2013, vol. 1(3), s. 183.

dzy na temat zachowania sędziów są sporządzane przez nich opinie odrębne oraz opinie mniejszości do wydawanych orzeczeń. W przypadku składu jednoosobowego sama treść orzeczenia może być już przedmiotem badań. Analizując czynniki wpływające na stronniczość sędziowską, będę w znacznej mierze opierać się na rozstrzygnięciach wniosków o wyłączenie sędziego od orzekania w danej sprawie, którego podstawą jest podejrzenie lub zarzut stronniczości.

Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuję, niezależnie od omawianego trybunału, że bezstronny sędzia powinien głosować, opierając się wyłącznie na wykładni obowiązującego prawa, zeznaniach i dowodach przedstawionych przez strony w czasie postępowania oraz dyskrecjonalnym uznaniu sędziego, z zastrzeżeniem, że jest ono stosowane w sposób bezstronny. W związku z tym zakładam, że współczynnik prawdopodobieństwa, iż dany sędzia zagłosuje przychylnie stronie X lub Y, wynosi 50% na 50%. Jeżeli sędzia jest stronniczy i faworyzuje stronę X, współczynnik głosu przychylnego temu państwu powinien być zdecydowanie większy niż 50%. Jeżeli współczynnik waha się wokół 50%, oznacza to bezstronność orzecznictwa, są to wartości błędu statystycznego. Jeżeli współczynnik ten względem strony X jest zdecydowanie niższy niż 50%, oznacza to stronniczość wobec strony Y.

W przypadku orzeczeń w MTS jako główne źródło analizy stronniczości sędziowskiej posłużą mi badania przeprowadzone przez profesorów Uniwersytetu w Chicago, pod przewodnictwem Erica A. Posnera oraz Miguela de Figueiredo⁸. Praca uczonych obejmuje wszystkie orzeczenia, które zostały wydane od początku działalności Trybunału w 1946 r. aż do 1 marca 2004 r.

Poza badaniami E. Posnera i M. de Figueiredo jednym z ważniejszych źródeł informacji na temat stronniczości sędziowskiej jest praca Adama M. Smitha z Uniwersytetu Harvarda⁹. Profesor zbadał orzeczenia MTS na podstawie 50 lat jego działalności, od orzeczenia w sprawie cieśniny Korfu w 1949 r.¹⁰ do sprawy dotyczącej wydania nakazu aresztowania w 2000 r.¹¹ Niestety, autor badania nie rozróżniał głosów nad kwestiami merytorycznymi i kwestiami proceduralnymi. Stanowi to znaczną wadę przeprowadzonych badań, ponieważ głosy w sprawie kwestii merytorycznych są zazwyczaj bardziej kontrowersyjne i bardziej znaczące z politycznego i prawnego punktu widzenia. Obserwacje A.M. Smitha obejmują 163 przypadki głosowań nad rozstrzygnięciem sprawy

⁸ E.A. Posner, M. de Figueiredo, *Is the International Court of Justice Biased?*, "John M. Olin Law & Economics Working Paper" 2004, no. 234.

⁹ A.M. Smith, "Judicial Nationalism" in *International Law: National Identity and Judicial autonomy at the ICJ*, "Texas International Law Journal" 2005, vol. 40:197, s. 197–232.

¹⁰ MTS, sprawa *Cieśniny Korfu, Wielka Brytania i Irlandia Północna v. Albania*, orzeczenie z 15.12.1949 r.

¹¹ MTS, sprawa nakazu aresztowania z 11.04.2000 r., *Demokratyczna Republika Kongo v. Belgia*, orzeczenie z 14.02.2002 r.

w MTS¹². Każda tura głosowania została oddzielnie zbadana i uwzględnia sposób głosowania poszczególnych sędziów. Spośród 163 głosowań analizowane są 992 indywidualne głosy sędziów pochodzących z 79 różnych państw.

Odnosząc się do zachowania sędziów zasiadających w ETPCz, poddam analizie wyniki badań przeprowadzonych przez profesora Erika Voetena z Uniwersytetu Georgetown¹³. Źródła jego badań są o wiele bardziej kompletne niż ma to miejsce w przypadku MTS, co wynika z liczby spraw rozpatrywanych przez oba Trybunały. Przykładowo w 2014 r. do ETPCz wpłynęło łącznie 56 250 spraw¹⁴, natomiast do MTS wpływa w skali roku zaledwie kilka do kilkunastu¹⁵. Liczba orzeczeń ETPCz umożliwia dokładniejszą analizę naruszeń zasady bezstronności, ponieważ ze względu na dostateczną ilość materiału badawczego problem przypadkowości danych został wyeliminowany. Profesor dokonał pomiarów na podstawie 7319 opublikowanych orzeczeń Trybunału pomiędzy 1960 r. a 2006 r., które zostały zamieszczone w elektronicznym katalogu HUDOC¹⁶. E. Voeten oparł swoje badania na udostępnionych publicznie opiniach mniejszości, które według niego są najbardziej efektywnym miernikiem ewentualnego naruszenia zasady bezstronności. Materiałem badawczym E. Voetena jest analiza wpływu internalizacji systemu prawnego państwa, z którego pochodzi sędzia, na przypisywanie znaczenia pewnym nieostrym pojęciom prawnym, zgodnie z wytycznymi danego reżimu prawnego, oraz badanie, czy sędziowie podczas piastowania stanowiska w trybunale międzynarodowym zachowują się tak, jakby reprezentowali państwo, z którego pochodzą. E. Voeten dociekał również, jaki wpływ ma polityka na sposób orzekania sędziego.

1. Czynniki wpływające na naruszanie bezstronności sędziowskiej związane z działalnością sędziego

W doktrynie przyjmuje się, iż ewentualny zarzut stronnictwa sędziego powinien być badany i weryfikowany jeszcze na etapie kandydowania danej osoby na wakat sędziowski. Niektóre bowiem zachowania, powzięte jeszcze przed objęciem stanowiska sędziego, w sposób znaczny mogą wpływać na możliwość postawienia sędziemu zarzutu naruszenia zasady bezstronności sędziowskiej. Przedstawiciele doktryny pozostają

¹² A.M. Smith, *op. cit.*, s. 217.

¹³ E. Voeten, *The Impartiality of International Judges: Evidence from the European Court of Human Rights*, "American Science Review" 2008, vol. 102, no 4, s. 417–433.

¹⁴ Strona internetowa ETPC, statystyki dostępne on-line: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2014_ENG.pdf [dostęp 15.01.2018 r.].

¹⁵ Strona internetowa MTS, dział „sprawy w toku” (ang. *pending cases*), statystyki dostępne on-line: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=1> [dostęp 15.01.2018 r.].

¹⁶ Human Rights Documentation, skrót HUDOC, baza orzeczeń ETPCz dostępna on-line: <http://hudoc.echr.coe.int> [dostęp 15.01.2018 r.]

zgodni co do tego, że bezstronności sędziowskiej nie należy sprawdzać w okresie powyborczym, to jest w czasie, w którym to bezstronność powinno się już wyłącznie nadzorować i chronić przed wypaczeniem¹⁷.

Mając na uwadze powyższe, niezwykle ważne z punktu widzenia zachowania bezstronności sędziowskiej w międzynarodowych organach judykatury jest dokładne weryfikowanie wszelkich czynników, które mogą bezstronność sędziowską naruszyć, oraz bardziej staranne przyglądanie się kandydatom na stanowiska sędziowskie. Niestety, coraz częściej można odnotować przypadki, iż rządy podczas typowania kandydatów na urzędy sędziowskie biorą pod uwagę głównie to, czy dany sędzia podziela ich politykę oraz system wartości, przez co kompetencje oraz przeszłość zawodowa sędziego zajmuje miejsce drugorzędne.

Z punktu widzenia zachowania bezstronności sędziowskiej ważna jest również ścisła kontrola wszelkich czynności wykonywanych przez już wybranego sędziego, w szczególności ta pozostająca poza obszarem działalności w danym trybunale. Jak pokazuje praktyka, procesujące się strony dość często składają wnioski o wyłączenie sędziego ze względu na możliwość stronniczego orzekania z powodu kontrowersyjnych wypowiedzi czy też dodatkowych zajęć zawodowych wykonywanych przez sędziego.

Na naruszanie zasady bezstronności sędziowskiej może mieć wpływ nie tylko przeszła i obecna działalność sędziego zasiadającego w trybunale międzynarodowym, ale również czynniki związane z przyszłością, w tym omawiane w niniejszym opracowaniu przyszłe zatrudnienie sędziego.

1.1. Wpływ wcześniej piastowanych stanowisk

Nominacja na stanowisko sędziego trybunału międzynarodowego zwykle odbywa się u schyłku kariery prawnika, który po zdobyciu odpowiedniego doświadczenia zawodowego oraz wymaganego autorytetu w danej dziedzinie prawa staje się właściwym kandydatem na wakat sędziowski. Ponadto należy zwrócić uwagę, że statuty niektórych trybunałów międzynarodowych dopuszczają nominację wyłącznie takich kandydatów, którzy w kraju swego pochodzenia piastowali najwyższe stanowiska sędziowskie lub są uznanymi prawnikami z określonej dziedziny prawa¹⁸. Nierzadko sędziami w trybunałach międzynarodowych zostają również prawnicy, których kariera zawodowa pośrednio lub bezpośrednio była powiązana z organami rządowymi lub organizacjami o charakterze politycznym. Mając to na uwadze, nieuniknione jest, iż sędzia zasiadający w trybunale międzynarodowym przed objęciem swojego stanowiska wykonywał funk-

¹⁷ Zob. na przykład J. Kolasa, *op. cit.*, s. 16.

¹⁸ W MTS kandydatów na sędziów zgłaszają grupy narodowe Stałego Trybunału Rozjemczego w Hadze spośród osób mogących pełnić najwyższe stanowiska sędziowskie w swych państwach lub uznanych znawców prawa międzynarodowego.

cje, które w niektórych przypadkach mogą stanowić podstawę do twierdzenia, że sędzia może orzekać w sposób stronniczy.

E. Voeten poddał wnikliwej analizie wpływ wcześniej piastowanych stanowisk na sposób orzekania sędziów w ETPCz¹⁹. Na podstawie badań przeprowadzonych nad orzeczeniami zapadłymi przed trybunałem profesor postawił tezę, iż poprzednie zatrudnienie ma rzeczywisty wpływ na sposób orzekania sędziego, który rozróżnił na pasywny lub aktywny. Swoje badania dotyczące wpływu poprzednich stanowisk na stronniczość sędziowską profesor E. Voeten podjął na podstawie badań, w których analizował, w jaki sposób sędzia w ETPCz traktował państwo swojego pochodzenia, w sytuacji gdy złamało ono podstawowe postanowienia Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 3 września 1953 r²⁰. Uczony dociekał, czy sędzia zachował te same standardy wobec państwa swojego pochodzenia co wobec innych państw, to jest czy uznawał naruszenia Konwencji zarówno przez państwo go nominujące, jak i przez pozostałe państwa, nie stosując przy tym podwójnych standardów. Według E. Voetena sędziowie-aktywiści dążą do bardziej bezpośredniej interpretacji przepisów Konwencji dotyczących praw człowieka, a co za tym idzie, o wiele częściej doszukują się naruszeń tychże przepisów przez państwa swego pochodzenia. Sędziowie, którzy są bardziej powściągliwi w działaniu, często uważają, że państwa, które podpisały Konwencję, stały się obecnie „ofiara” coraz dalej idących obostrzeń i rygorystycznych przepisów, co nie miało miejsca w czasie, gdy państwa te Konwencję podpisywały. E. Voeten zauważył, że sędzia, który wcześniej piastował stanowisko dyplomaty lub wykonywał funkcje powiązane z rządem, częściej może orzekać w sposób pasywny, to jest pośrednio może sprzyjać państwu swego pochodzenia, między innymi poprzez brak doszukiwania się przykładów łamania praw człowieka w państwie go nominującym, tym samym będąc bardziej skłonny do stronniczego orzekania. Z drugiej strony, sędzia, który wcześniej jako prawnik był ekspertem w dziedzinie praw człowieka, zwykle przyjmuje postawę aktywną w zakresie egzekwowania praw człowieka – również w stosunku do państwa swego pochodzenia, będąc mniej skłonny do naruszania zasady bezstronności sędziowskiej²¹. Według profesora E. Voetena zachowanie cechujące się stronniczością poprzez swoją powściągliwość jest charakterystyczne dla rosyjskich sędziów i sędziów byłych państw socjalistycznych. Profesor również uwiarygodnił tezę, że sędziowie, którzy wcześniej zajmowali się działalnością naukową i prawniczą, ale niezwiązaną z organami władzy, są bardziej wiarygodni z punktu widzenia bezstronności sędziowskiej²².

¹⁹ E. Voeten, *op. cit.*, s. 422.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

Ze strony praktycznej, jako przykład sędziowskiego aktywizmu, mogę wskazać postawę Giovanniego Bonella, który występował w 170 sprawach w sądach maltańskich dotyczących naruszeń praw człowieka. Po mianowaniu go na stanowisko sędziego w ETPCz podczas orzekania wydał on aż 53 zdania odrębne, których publikacja odczytywana jest jako próba zmobilizowania pozostałych sędziów do większego aktywizmu sędziowskiego²³. W zakresie pasywizmu sędziowskiego można przytoczyć liczne przykłady byłych dyplomatów, którzy piastując urząd sędziego w ETPCz, wspierali jednocześnie linię polityki państwa swego pochodzenia. Za wyjątek od tej prawidłowości można uznać postać austriackiego sędziego Franza Matschera, który spędził siedemnaście lat w austriackim korpusie dyplomatycznym, zanim rozpoczął piastowanie stanowiska sędziego. Po objęciu urzędu sędziego w ETPCz otwarcie oskarżył trybunał o angażowanie w prawo polityki i wedle ocen zewnętrznych sprawował swój urząd bezstronnie, często w sposób krytyczny przyglądając się polityce przestrzegania praw człowieka w państwie swego pochodzenia²⁴. Kazus ten można uznać za przypadek potwierdzający regułę, że byli dyplomaci częściej naruszają zasady bezstronności sędziowskiej niż inni sędziowie zasiadający w trybunałach, odznaczając się powściągliwością w działaniu oraz szczególną „dyplomatyczną wrażliwością” na sprawy związane z państwem ich pochodzenia.

Analizując zagadnienie wcześniejszego zatrudnienia sędziego w kontekście jego orzekania w międzynarodowym organie judykatury, warto zwrócić uwagę na kazus sędzi Fumiko Saiga z MTK, która przed objęciem stanowiska sędziego sprawowała wcześniej funkcję ambasadora Japonii przy ONZ. Sędzia F. Saiga często wypowiadała się na temat powagi sytuacji dotyczącej wykorzystywania dzieci jako żołnierzy w konfliktach zbrojnych, a jej praca była nierozłącznie związana z problemem nieletnich w służbach militarnych²⁵. W sprawie *Prokurator przeciwko Germain Katanga* rozpoznawanej przez MTK Prezydium otrzymało wniosek od oskarżyciela o dokonanie rewizji składu sędziowskiego poprzez wyłączenie sędzi. Wniosek był argumentowany oskarżeniami, że w składzie brakuje sędziego z systemu prawa anglosaskiego oraz że sędzia F. Saiga nie posiada odpowiednich kwalifikacji i doświadczenia w zakresie międzynarodowego prawa karnego. Podnoszono również, że wcześniejsze oświadczenia sędzi podczas piastowania stanowiska ambasadora Japonii przy ONZ powodują naruszenie zasady bezstronności sędziowskiej²⁶. Oskarżenie argumentowało swój wniosek tym, że sędzia pracowała nad sprawą

²³ Ch. Zahra, *Giovanni the Strasbourg Interventionist*, “Malta Today”, 10.08.2008 r., <http://archive.maltatoday.com.mt/2008/08/10/t16.html> [dostęp: 17.02.2018 r.].

²⁴ E. Voeten, *op. cit.*, s. 422.

²⁵ H. D. Abtahi, O.O. Young, R. Young, *The Composition of Judicial Benches, Disqualification and Excusal of Judges at the International Criminal Court*, “Journal of International Criminal Justice” 2013, vol. 11, s. 387.

²⁶ Decyzja Prezydium MTK z 21.11.2008 r. dotycząca wniosku Fermain Katanga z 14.11.2008 r. o rekompozycję składu sędziowskiego w sprawie *Katanga i Ngudjolo*, sygnatura sprawy ICC-01/04-01/07-757, § 2.

militaryzacji dzieci i przyznała wówczas, że milicja Lendu rekrutowała dzieci na żołnierzy w 2003 r., a oskarżony w sprawie rozpatrywanej przez MTK był jej członkiem²⁷. Ze względu na powyższe, pozwany uznał naruszenie zasady bezstronności za oczywiste i bezsporne. Mimo powyższych zarzutów, w związku z błędami proceduralnymi i niepoprawnym sformułowaniem pisma jako wniosku o rewizję składu sędziowskiego, a nie jako wniosku o wyłączenie sędziego, wniosek nie został rozpatrzony i sędzia Saiga dalej orzekała w sprawie.

Kolejnym zjawiskiem jest tendencja do mianowania sędziów na stanowiska sędziowskie w trybunałach, w których wcześniej pełnili inne funkcje lub przed którymi występowali jako profesjonalni pełnomocnicy. Budzi to wątpliwości, ponieważ tak powołani sędziowie mieli już wcześniej bezpośredni kontakt ze sprawami procedowanymi w trybunale, nieraz posiadając dostęp do akt czy też występując jako pełnomocnicy jednej ze stron procesu. Jako przykład tego problemu można wskazać kasus Howarda Morrisona z Wielkiej Brytanii, który występował jako obrońca przed ICTY i ICTR, a później został powołany do ICTY jako sędzia²⁸. Kolejny przykład to ukraińska sędzia Ganna Yudkivska z ETPCz, która wcześniej przez pięć lat pracowała jako prawnik w trybunale²⁹.

Podczas orzekania w poszczególnych sprawach przez trybunały międzynarodowe sporadycznie składane są wnioski o wyłączenie sędziego od orzekania z uwagi na zarzut stronniczości z powodu wcześniej wykonywanego zawodu. Ponadto MTS jest sądem, który najrzadziej rozpatruje w sposób pozytywny wnioski o wyłączenie sędziego ze względu na wcześniej piastowane stanowisko³⁰. Jako przykład można podać kontrowersyjny kasus trzech sędziów, którzy w MTS orzekali w sprawie dotyczącej skutków prawnych obecności Afryki Południowej w Namibii³¹, mimo iż wcześniej występowali przed organami ONZ jako reprezentanci swojego państwa, wypowiadając się w tejże kwestii, a także wielokrotnie pracowali w sprawie dotyczącej Afryki Południowo-Zachodniej.

1.2. Problem wcześniejszych wypowiedzi i deklaracji

W trybunałach międzynarodowych istnieje dość bogate orzecznictwo dotyczące zagadnienia, na jaki temat sędzia może się swobodnie wypowiadać w czasie piastowania swego urzędu, a w jakich kwestiach powinien zachować milczenie. O wiele gorzej ure-

²⁷ Decyzja Prezydium MTK z 21.11.2008 r..., § 17.

²⁸ M. Kersten, *An Interview with the ICC's Judge Howard Morrison*, "Justice in Conflict", 4.03.2012 r., <https://justiceinconflict.org/2012/03/04/an-interview-with-the-iccs-judge-howard-morrison/> [dostęp: 17.02.2018 r.].

²⁹ A. Buysse, *New Ukrainian Judge Elected*, echrblog.blogspot.com, 28.04.2010 r., <http://echrblog.blogspot.com/2010/04/new-ukrainian-judge-elected.html> [dostęp: 17.02.2018 r.].

³⁰ A. Seibert-Fohr, *International Judicial Ethics*, [w:] C. Romano, K. Alter, Y. Shany (eds.), *The Oxford Handbook of International Adjudication*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 769.

³¹ MTS, *opinia doradcza w sprawie dotyczącej skutków prawnych obecności Afryki Południowej w Namibii*, opinia z 21.06.1971 r., § 18–19.

gulowana jest sytuacja dotycząca dobrowolności wypowiedzi przed objęciem urzędu sędziego, szczególnie na temat kwestii mogących później powodować zarzut stronniczości. Wcześniejsze deklaracje, zwłaszcza te wypowiedziane poza salą sądową, są bardzo problematyczne, niedoregulowane prawnie, w konsekwencji stanowią swego rodzaju „szarą strefę” sądownictwa³². Problem ten jest znaczący, wielokrotnie bowiem był podnoszony jako zarzut wobec sędziego, co miało skutkować jego wykluczeniem ze składu sędziowskiego i zaprzestaniem dalszego orzekania w sprawie.

Przepisy statutowe trybunałów międzynarodowych ukazują bardzo odmienne uregulowania problemu wcześniejszych wypowiedzi i deklaracji. Przykładowo art. 17(2) Statutu MTS odnosi się do zakazu orzekania w sprawie, z którą wcześniej sędzia miał jakikolwiek kontakt z racji wykonywanego zawodu³³. W przytoczonym artykule nie pojawiają się żadne wzmianki dotyczące problemu, jak powinien zachować się sędzia w sytuacji, w której co prawda nie miał zawodowego kontaktu ze sprawą, jednak poprzez swoje wcześniejsze deklaracje mógłby budzić jakiegokolwiek podejrzenia, że wobec jednej ze stron może być stronniczy, bardziej przychylny lub wrogi. W związku z powyższym MTS, jak i większość pozostałych trybunałów międzynarodowych, jest często krytykowany za nadmierne koncentrowanie się wyłącznie na kwestii, czy dany sędzia był w jakikolwiek sposób bezpośrednio powiązany z jedną ze stron, pomijając wiele innych ważnych przyczyn ewentualnej stronniczości. Krytycy zaznaczają, że statuty trybunałów powinny zdecydowanie częściej brać pod uwagę jakiegokolwiek związki ze stronami postępowania, przede wszystkim deklaracje i wypowiedzi sędziego, te wygłoszone ustnie, jak i upublicznione w sposób pisemny³⁴. Statutowe regulacje w tej kwestii są bardzo lakoniczne, nie obejmują w sposób kompleksowy sposobów eliminowania naruszenia zasady bezstronności sędziowskiej.

Przykład Regulaminu ETPCz to jeden z nielicznych aktów wewnętrznych, który całościowo uregulował problem wcześniejszych wypowiedzi i deklaracji³⁵. Artykuł 28(2) pkt d Regulaminu stanowi, że sędzia nie może brać udziału w rozstrzygnięciu sprawy, jeżeli wyraził wcześniej swoją opinię na jej temat w sposób publiczny, za pomocą mediów, na piśmie, poprzez publiczne i zewnętrzne zachowanie lub w jakikolwiek inny sposób, który obiektywnie może wpłynąć na stronnicze rozstrzygnięcie sprawy³⁶. Rozwiązanie wprowadzone przez ETPCz można uznać za wzorcowe; powinno ono być upo-

³² F. Mégret, *International Judges and Experts' Impartiality and the Problem of Past Declarations*, "The Law & Practice of International Courts and Tribunals" 2011, McGill University, the Canada Research Chair in the Law of Human Rights and Legal Pluralism, vol. 10, s. 39.

³³ Statut MTS z 24.10.1945 r., art. 17(2).

³⁴ Y. Shany, S. Horowitz, *Judicial Independence in The Hague and Freetown: A Tale of Two Cities*, "Leiden Journal of International Law" 2008, no 21, s. 113.

³⁵ Regulamin ETPCz z 1.07.2014 r.

³⁶ *Ibidem*, art. 28 (2) pkt 2 [tłum. Z.W.].

wszechnione w statutach pozostałych trybunałów międzynarodowych. Specjalny Trybunał dla Sierra Leone również podjął ten problem i przyjął zasadę ustanowioną przez Lorda Hewarta w 1923 r., mówiącą, że sprawiedliwość ma nie tylko znaleźć wyraz w treści orzeczeń sądowych, ale ma również nie budzić wątpliwości³⁷, podkreślając, że sędziowie mają być poza jakimkolwiek podejrzeniami, że ich orzeczenie mogło zostać wydane w sposób stronniczy.

Zasady z Burgh House dotyczące niezależności sądownictwa międzynarodowego³⁸ wskazują, że sędzia nie powinien orzekać w sprawie, z którą ma jakiegokolwiek powiązania, które mogłyby naruszyć jego bezstronność³⁹. Publikacja profesora Frédéric Mégrét, dotycząca wcześniejszych deklaracji sędziego, przedstawia test na stronniczość, który bada, czy konkretna wypowiedź lub zachowanie sędziego naruszyło zasadę bezstronności lub mogło ją naruszyć⁴⁰. Profesor sprawdzał, czy określona wypowiedź lub deklaracja sędziego była powiązana z toczącą się sprawą przed trybunałem, czy była w odpowiednim stopniu powiązana z konkretnym tematem rozpatrywanej sprawy, czy była wypowiedziana w relatywnie niedawnym czasie, czy jasno stwierdzała dane fakty i była publiczna, a także czy dotyczyła faktów prawnych lub *stricte* związanych z rozpatrywaną sprawą⁴¹. *A contrario*, z postawionych w teście pytań wynika, że wcześniejsza wypowiedź sędziego, by nie naruszać lub nie powodować podejrzenia naruszenia bezstronności sędziowskiej, powinna być niezwiązana ze sprawami zawistymi przed danym trybunałem, powinna być ogólna i generalna, wypowiedziana w stosunkowo odległym czasie, a także dotyczyć powszechnie znanych i oczywistych faktów.

Przechodząc do zagadnień praktycznych, można stwierdzić, że konsekwencje braku dostatecznych uregulowań w sądownictwie międzynarodowym dotyczących wcześniejszych deklaracji powodują wiele niejasnych sytuacji prawnych. Zwykle osoba przed objęciem stanowiska sędziego miała już wielokrotnie okazję, by wypowiadać się na różnorakie tematy zarówno prawnicze, ekonomiczne, jak i polityczne, zwłaszcza że często taka osoba była do tego zobligowana z racji wykonywanego przez siebie zawodu. Na początku swej kariery zawodowej niezwykle trudno jest przewidzieć, że za kilkanaście lub kilkadziesiąt lat, być może, będzie się nominowanym na stanowisko sędziego trybunału międzynarodowego. Nie dziwi więc, że niektórzy sędziowie wydawali publikacje

³⁷ W jęz. oryg.: “Justice must not only be done, but should manifestly and undoubtedly be seen to be done”, *R v. Sussex Justices*, Ex parte McCarthy, 1924, 1 KB 256, All ER Rep 233.

³⁸ Zasady z Burgh House dotyczące niezależności sądownictwa międzynarodowego (ang. *The „Burgh House Principles on the Independence of the International Judiciary”*) zostały przyjęte m.in. przez Grupę Roboczą International Law Association ds. praktyk i procedur Międzynarodowych Sądów i Trybunałów w 2004 r. Zasady nie są wiążącym aktem prawnym, stanowią jednak ogólne wytyczne, które przyczyniają się do niezależności i bezstronności międzynarodowego sądownictwa.

³⁹ Zasady z Burgh House..., 2004, art. 9.2.

⁴⁰ F. Mégrét, *op. cit.*, s. 48–63.

⁴¹ *Ibidem*, s. 48–63.

dotyczące określonych problemów prawnych, inni wykładali na uniwersytetach, prezentując swój punkt widzenia na daną kwestię prawa międzynarodowego, jeszcze inni orzekali w sądach państwa swego pochodzenia, uzewnętrzniając swoją linię orzecznictwa. Co więcej, mogło się zdarzyć, że sędziowie trybunałów udzielali wcześniej wywiadów, wypowiadali się w debatach lub ich poglądy na konkretne kwestie prawne lub geopolityczne były powszechnie znane w otaczającym ich środowisku prawniczym. Można podjąć próbę pewnej konkluzji, iż choć z oczywistych względów nie da się całkowicie wykluczyć jakiegokolwiek wcześniejszej działalności sędziego, należałoby jednak z większą dozą ostrożności przyglądać się kandydatom na sędziów międzynarodowych, baczniej analizując ich przeszłość zawodową, wykluczając ewentualną oczywistą, *prima facie*, możliwość zarzutu stronniczości (na przykład z uwagi na dziedzinę rozpatrywanych spraw w danym trybunale).

Jak wcześniej wspominałam, wobec wielu sędziów składane są wnioski o ich wykluczenie z uwagi na podejrzenie naruszenia zasady bezstronności w związku z wcześniejszymi wypowiedziami. Szczególnie głośne dyskusje dotyczyły sędziego Nabila Elaraby'ego z MTS ze względu na udzielony przez niego wywiad o tematyce tożsamej z później prowadzonym postępowaniem. Sędzia Elaraby był doradcą prawnym egipskiej delegacji na Camp David w 1978 r. i Izrael oskarżał go o to, że sprawował on wcześniej aktywną, oficjalną oraz publiczną funkcję jako adwokat w tej sprawie, a także przed wszczęciem postępowania w MTS udzielał publicznych wywiadów na ten właśnie temat. Jako przykład można również podać kazus sędziego Geoffrey'a Robertsona z SCSL ze względu na jego wcześniejsze publikacje naukowe dotyczące oceny sytuacji w Sierra Leone, w których zakresie później orzekał⁴². Można zatem stwierdzić, że jeszcze przed rozpoczęciem rozwiązywania sporu na drodze sądowej sędziowie mieli już utrwalone, niezmiennie poglądy na rozpatrywaną sprawę. Co ważne – poglądy te były publicznie uzewnętrzniane⁴³.

Kolejnym przykładem sprawy odnoszącej się do wcześniejszych deklaracji jest sytuacja, jaka miała miejsce w SCSL w sprawie *Prokurator przeciwko Samuel Hinga Norman*. Strona pozwana, która była oskarżona o rekrutowanie dzieci na zawodowych żołnierzy, domagała się usunięcia sędzi Renate Winter z Izby Odwoławczej, ponieważ była ona wcześniej związana z Funduszem Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci, który został powołany jako *amicus curie* w tejże sprawie⁴⁴. Strona pozwana podnosiła, że sędzia Winter brała czynny udział w sporządzaniu raportu przygotowanego dla międzyna-

⁴² Q.C.G. Robertson, *Crimes Against Humanity – The Struggle for Global Justice*, Penguin Group, Londyn 2000.

⁴³ L.W. Abrmason, *Judicial Disclosure and Disqualification: The Need for more Guidance*, "Justice System Journal" 2007, vol. 28, s. 301.

⁴⁴ SCSL, decyzja z 28.05.2000 r. w sprawie wyłączenia sędziego Winter od sprawy *Prokurator v. Sam Hinga Norman*, sygnatura sprawy SCSL-14-11, § 2.

rodowego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych dotyczących dzieci. Podnoszono również, że brała udział w panelu ekspertów dla programu magisterskiego na Uniwersytecie we Freiburgu dotyczącym praw dziecka.

W przypadku sprawy *Prokurator przeciwko Furundzija* strona pozwana starała się odsunąć sędzię, która przewodniczyła składowi orzekającemu, z tego powodu, że sędzia Florence Mumba była wcześniej członkiem Komisji ONZ do spraw Statusu Kobiet, która badała oskarżenia o masowe i systematyczne gwałty na kobietach w byłej Jugosławii i wносиła o postawienie odpowiedzialnych za to osób przed ICTY⁴⁵. Strona pozwana uważała, że rozsądny obserwator również mógłby stwierdzić, że sędzia Mumba wykorzystuje proces i orzeczenie do promocji Komisji ONZ do spraw Statusu Kobiet, który przed laty czynnie pomagała ustanowić.

W praktyce większość prób wyłączenia sędziego ze względu na wcześniejsze wypowiedzi lub deklaracje na temat problemów dotyczących prowadzonego przez niego postępowania pozostała bezskuteczna. Tak było na przykład w sprawie, w której rząd Izraela żądał wykluczenia sędziego Elaraby'ego, jednak większość sędziów – trzynastu do jednego – odrzuciła izraelski wniosek. Sędziowie Mumba oraz Winter również nie zostały wykluczone z orzekania, nie stwierdzono w ich przypadku ryzyka naruszenia zasady bezstronności sędziowskiej. Kilka wyjątków, w których pozytywnie rozpatrzono wnioski o odsunięcie sędziego, tylko potwierdza regułę, że takie sytuacje, owszem, mają miejsce, ale niezwykle rzadko. W wymienionych przypadkach jedynie w sprawie sędziego Jamesa Robertsona stwierdzono, że faktycznie zarzut o stronniczość, ze względu na wcześniejsze deklaracje sędziego, był w pełni zasadny⁴⁶.

Podsumowując, sytuacje, w których wcześniejsze wypowiedzi i stanowisko sędziego były postrzegane jako godzące w zasadę bezstronności, należą do niezwykle rzadkich. Jednym z powodów, dla których sytuacja taka ma miejsce, jest brak określonych procedur, mogących w ustalony z góry sposób testować zarzut o stronniczość ze względu na wcześniejsze wypowiedzi. Mimo że sędziowie są związani nakazem orzekania bezstronnego, kompleksowe przepisy prawne na pewno przyczyniłyby się do przejrzystości sądownictwa międzynarodowego i mogłyby wzmocnić międzynarodową bezstronność orzecznictwa.

1.3. Zewnętrzna aktywność sędziego

Problem wcześniejszych deklaracji dotyczy wszelkich działań sędziego z przeszłości, w przeciwieństwie do kwestii zewnętrznej aktywności, która skupia się na działalności

⁴⁵ ICTY, sprawa *Prokurator v. Furundzija*, sygnatura sprawy IT-95-17/1A, wyrok z dnia 21.07.2000 r., pkt 169–170.

⁴⁶ SCSL, decyzja w sprawie wniosku o wyłączenie sędziego G. Robertsona w sprawie *Sesay, Kallon, Gbao*, numer decyzji SCSL-2004-AR15-15, decyzja z 13.03.2003 r.

sędziego podczas pełnienia mandatu. Ewentualna stronniczość w związku z zewnętrzną działalnością musi być oceniana dwubiegunowo – jako naruszenie zasady bezstronności, które jest nieodłącznym zagrożeniem wynikającym z piastowania dwóch stanowisk, oraz jako groźba naruszenia zasady bezstronności. Oczywiście jest, że zewnętrzna działalność sędziego może w większym lub mniejszym stopniu oddziaływać na stronniczość, dlatego też w każdym przypadku sprawę należy oceniać indywidualnie.

Statuty oraz regulaminy międzynarodowych organów judykatury zabezpieczają bezstronność sędziowską poprzez ustanowienie odpowiedniego uposażenia, immunitetów, regulując możliwość odwołania z funkcji czy też wyłączenia od orzekania w danej sprawie. Znaczącym środkiem, którego celem jest również zapewnienie niezależności orzecznictwa, jest zakaz pełnienia innych funkcji przez sędziego, niepowiązanych ze sprawowaniem mandatu. Przepisy proceduralne obowiązujące w większości trybunałów międzynarodowych wskazują, jakich czynności, poza pełnieniem mandatu w danym trybunale, sędzia nie może wykonywać. Statuty sądów międzynarodowych dość kategorycznie zakazują pełnienia innych funkcji mogących przedstawiać niezależność sędziowską w sposób pejoratywny⁴⁷. Mając na uwadze, iż zewnętrzna aktywność sędziego może mieć różny charakter, niemożliwe jest ich szczegółowe wskazanie w statutach i aktach wewnętrznych. Stąd też regulacje dotyczące zewnętrznych aktywności sędziego posiadają dość ogólny charakter, a w przypadku problemów z ich wykładnią – które występują dość często – decyzje w zakresie ich interpretacji podejmuje sąd⁴⁸.

Statuty wielu międzynarodowych organów judykatury zakazują sędziom podejmowania działań zewnętrznych niemal całkowicie⁴⁹. Wszystkie zakazują podejmowania działań politycznych i administracyjnych. I tak na przykład, zgodnie z treścią art. 16(a) Statutu MTS, w czasie piastowania urzędu: „Członkom Trybunału nie wolno zajmować jakichkolwiek stanowisk politycznych lub administracyjnych, ani oddawać się innym zajęciom o charakterze zawodowym”⁵⁰. Ponadto, jak stanowi art. 17(a) Statutu MTS, „Żaden z Członków Trybunałów nie może występować w jakiegokolwiek sprawie w charakterze agenta, doradcy lub adwokata”⁵¹. Jak pokazuje praktyka, wymóg zachowania apolityczności oraz zakaz pracy w administracji zawarty jest w statutach i jest egzekwowany. W odniesieniu do innych zajęć sędziego statuty i regulaminy oraz praktyka są bardziej elastyczne⁵².

Statuty MTS oraz ETPCz to przykłady dwóch aktów, które dotyczą zagadnienia zakazu zewnętrznych aktywności sędziego dość precyzyjnie. Regulacje wewnętrzne po-

⁴⁷ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 35.

⁴⁸ Zob. na przykład art. 16.2 Statutu MTS czy też art. 21.3 Statutu ETPCz.

⁴⁹ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 36.

⁵⁰ Statut MTS z 24.10.1945 r., art. 16(a).

⁵¹ Statut MTS z 24.10.1945 r., art. 17(a).

⁵² J. Kolasa, *op. cit.*, s. 37.

zostałych trybunałów, jak na przykład ICTY, nie wskazują, jakich czynności nie może podejmować się sędzia. Stanowią one wyłącznie o wymogu zachowania bezstronności oraz obowiązku wyłączenia się od orzekania w sprawie w przypadku zaistnienia konfliktu interesów – taki stan prawny należy ocenić negatywnie.

Analizując czynności wykonywane przez sędziów poza orzekaniem w trybunale międzynarodowym, podzieliłam zewnętrzne aktywności na cztery kategorie: pracę sędziego w innych organach judykatury, działalność w organach pozasądowych, pracę dydaktyczną oraz publikacje.

Podczas sprawowania mandatu sędziowskiego w międzynarodowym organie judykatury sędzia zwykle nie piastuje stanowiska sędziego w innym trybunale międzynarodowym ani w sądzie lokalnym lub krajowym. Analizując regulacje statutowe trybunałów międzynarodowych, należałoby przyjąć, iż równoczesna praca sędziego w dwóch trybunałach mogłaby doprowadzić do poważnego konfliktu interesów pomiędzy trybunałami, podważając tym samym obiektywizm i bezstronność sędziego. Zdecydowanie mniej poważny konflikt powstałby w sytuacji, gdyby sędzia trybunału X brał czynny udział w cyklicznych sympozjach naukowych prowadzonych przy trybunale Y, co na arenie międzynarodowej ma miejsce i jak dotąd nie stanowiło podstawy do wykluczenia sędziego od orzekania w sprawie. Dla przykładu, MTS zezwalała na dorywcze prowadzenie przez sędziów zajęć akademickich z zakresu prawa międzynarodowego⁵³.

W przypadku działalności w organach niepowiązanych z judykaturą (przyjmując założenie, że statut danego trybunału w ogóle zezwala na taką działalność) sędzia, by ustrzec się od zarzutu stronniczości, powinien bezwzględnie chronić tajemnicę postępowania sądowego oraz wszelkich faktów z nią związanych. Sędzia powinien unikać jakichkolwiek kontaktów zawodowych z organami rządowymi, a także zatrudnienia w podmiotach prywatnych, za wyjątkiem tych związanych z edukacją. W innym wypadku bezstronność sędziego może zostać każdorazowo podważona, co zostało potwierdzone chociażby przez Sekretarza Generalnego ONZ na 50. sesji Zgromadzenia Ogólnego, który wskazał, iż zakaz zawarty w art. 16 Statutu MTS dotyczy w praktyce wykonywania przez sędziego zarówno funkcji międzynarodowych, jak i krajowych oraz lokalnych o charakterze gospodarczym i innym. Sekretarz podkreślił również zakaz angażowania się sędziów w jakiegokolwiek inne zajęcia natury zawodowej, podając jako przykład pracę w korporacjach gospodarczych, kancelariach prawniczych, wydawanie eksperckich opinii z zakresu prawa⁵⁴.

Jeśli chodzi o działalność dydaktyczną sędziego, jest to aktywność raczej akceptowana w statutach trybunałów międzynarodowych. Sędziowie trybunałów międzyna-

⁵³ Sh. Rosenne, *The law and practice of the International Court 1920 – 1996*, t. 1, Martinus Nijhoff, The Hague 1997, s. 415.

⁵⁴ Sh. Rosenne, *op. cit.*, s. 413–417.

dowych, często będąc uznanymi autorytetami z danej dziedziny prawa, wygłaszają prelekcje czy też okazjonalnie biorą udział w wykładach i seminariach naukowych. Zarówno praca dydaktyczna, jak i zajęcia akademickie powinny mieć jednak charakter dorywczy, gdyż jak wskazał Sekretarz Generalny ONZ, sędziowie podlegają zakazowi zajmowania stałych akademickich i administracyjnych stanowisk na uniwersytetach i wydziałach prawa⁵⁵ (a tym bardziej w innych, nienaukowych jednostkach).

Należy jednak zaznaczyć, że poza działalnością naukową, która ma za zadanie promować prace trybunału czy też w sposób neutralny poruszać określone zagadnienia prawne, sędzia bezwzględnie nie może wypowiadać się na temat prac wewnętrznych trybunału, a w szczególności na temat toczących się postępowań. Co więcej, sędzia nie powinien uzewnętrzniać swoich osobistych poglądów na konkretne problemy prawne, zwłaszcza te, które są przedmiotem toczących się postępowań w trybunale, w którym dany sędzia zasiada. ETPCz w orzeczeniu w sprawie *Baka v. Węgry* podkreślił, iż „Od funkcjonariuszy publicznych wykonujących funkcje sędziowskie należy oczekiwać, że będą oni okazywać powściągliwość w korzystaniu z wolności wypowiedzi we wszystkich przypadkach, które mogłyby podważyć autorytet lub niezawisłość sądownictwa. [...] Nawet rozpowszechnianie dokładnych informacji powinno odbywać się z umiarem i we właściwy sposób”⁵⁶.

Niektórzy sędziowie, mimo obciążeń zawodowych wynikających z pracy w międzynarodowym trybunale, nie rezygnują z publikacji naukowych, w tym wydawania artykułów, monografii, glos czy komentarzy. Kwestia staje się o tyle problematyczna, że zwykle dziedzina, w której sędzia się specjalizuje jako prawnik, jest gałęzią prawa, w ramach której orzeka w trybunale. W związku z tym podczas piastowania swego stanowiska sędzia powinien niezwykle rozważnie podchodzić do kwestii publikacji, by nie narazić się na zarzut naruszenia zasady bezstronności. W publikacjach sędzia bezwzględnie nie powinien zawierać żadnych sugestii odnośnie do możliwej treści orzeczenia, która zapadnie w konkretnej sprawie. Sędzia podczas procedowania danej sprawy bezwzględnie winien powstrzymać się od jakichkolwiek komentarzy na jej temat.

1.4. Problem dalszego zatrudnienia

W większości trybunałów sędziowie sprawują swój urząd przez kadencję, która jest precyzyjnie określona w statucie trybunału. Zaledwie w kilku trybunałach międzynarodowych przepisy wewnętrzne nie dopuszczają możliwości reelekcji. Zwykle po złożeniu urzędu sędziego – poza nielicznymi wyjątkami – sędzia ma możliwość podjęcia dalszej pracy zawodowej. Były sędzia trybunału międzynarodowego może więc podjąć

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ ETPCz, sprawa *Baka v. Węgry* nr 20261/12, orzeczenie z 23.06.2016 r.

zatrudnienie w innym organie judykatury (tak międzynarodowym, lokalnym, jak i krajowym), organach państwowych, jednostce naukowej lub w sektorze prywatnym.

Mając na uwadze wymóg zachowania bezstronności sędziowskiej, nie jest pożądana sytuacja, w której sędzia po zakończeniu orzekania w trybunale może podjąć dalsze zatrudnienie. W szczególności problem ten dotyczy sędziów, którzy po złożeniu urzędu w międzynarodowym organie judykatury zamierzają szukać zatrudnienia w podmiocie zależnym od organów państwa swego pochodzenia.

Można zauważyć pewną prawidłowość: wpływ polityki na sędziego może być tym silniejszy, im mocniejsze są związki ekonomiczne między sędzią a państwem, z którego pochodzi. Sędzia, który podczas swojej kadencji w trybunale międzynarodowym wypowiadał się nieprzychylnie na temat państwa swojego pochodzenia lub jego polityki, może obawiać się braku poparcia ze strony tego państwa potrzebnego do jego reelekcji lub powołania go na inne stanowisko państwowe i aby tego uniknąć, może orzekać stronnico. Problem ten jest szczególnie widoczny w państwach o ustroju autorytarnym, w których sędziowie w razie utraty stanowiska państwowego nie mają możliwości ubiegania się o posadę w sektorze prywatnym.

Presja, jaką wytwarza obawa o przyszłość kariery zawodowej, niejednokrotnie przeważa nad moralnością sędziowską i zapobieganiem stronnicości. Jako przykład można podać badania przeprowadzone w ETPCz w 2014 r., które wskazały, że spośród trzydziestu sędziów, którzy zakończyli swą kadencję, trzech z nich zostało powołanych do organów organizacji takich jak ONZ czy Unia Europejska, sześciu było wybranych na urząd sędziowski w innym trybunale międzynarodowym, dziesięciu zostało powołanych na sędziów w sądach krajowych lub na urząd ombudsmana, ośmiu rozpoczęło karierę w administracji jako doradcy rządowi lub na innych posadach ministerialnych, a jedynie czterech zaczęło pracować dydaktycznie, czyli w instytucjach niezależnych od jednostek państwowych⁵⁷. Potencjalny wpływ reelekcji czy też otrzymania innego, równie prestiżowego stanowiska w państwie pochodzenia sędziego jest problematyczną kwestią w sądownictwie międzynarodowym, kiedy zwrócimy uwagę na ogromną rolę państw w procesie nominacji kandydatów na stanowiska sędziowskie. Stronnice zachowanie sędziów ze względu na powiązania zawodowe sędziego z państwem jego pochodzenia to często poruszany temat w literaturze przedmiotu. Przykładowo, badania amerykańskich sądów wykazały, że można dostrzec wyraźne zależności pomiędzy okresem, jaki pozostał sędziemu do przejścia na emeryturę, a orzeczoną przez niego wymiarą

⁵⁷ N. Vajić, *Some Remarks Linked to the Independence of International Judges and the Observance of Ethical Rules in the European Court of Human Rights*, [w:] Ch. Hohmann-Dennhardt, P. Masuch, Peter M. Villiger, R. Jaeger (red.) *Grundrechte und Solidarität: Durchsetzung und Verfahren: Festschrift für R. Jaeger*, NP Engel Verlag, Kehl am Rhein 2010, s. 185.

kary⁵⁸. W kilku ekstremalnych przypadkach trudności ze znalezieniem zatrudnienia były spowodowane mało „patriotycznym” głosowaniem w sprawach, w których sędzia orzekał w trybunale⁵⁹.

Dowodów na powiązania pomiędzy sposobem głosowania przez sędziego w danej sprawie a losami jego kariery w przyszłości jest bardzo dużo. Za przykład może posłużyć fakt, iż władze Bułgarii „wyrównały porachunki” z sędzią Dimitarem Gochevem po jego głosowaniu w kontrowersyjnej sprawie *Loukanov*⁶⁰. Podobnie było w przypadku mołdawskiego sędziego Tudora Panțiru, dla którego nowo wybrany rząd komunistyczny wycofał poparcie, twierdząc, że będzie wysyłać wyłącznie „prawdziwych patriotów” na mołdawskie stanowiska zagranicnie. Było to spowodowane brakiem sprzeciwu, czyli głosu przychylnego polityce Mołdawii ze strony sędziego Panțiru w sprawie Kościoła Metropolitalnego Besarabii i innych głosowań przeciwko Mołdawii⁶¹. Następny przykład to kasus Viery Strážnickiej, która to po wielokrotnym głosowaniu przeciwko Słowacji, czyli państwu swego pochodzenia, nie została wybrana jako kandydatka do reelekcji w 2004 r., mimo że była niepodważalnym autorytetem w dziedzinie praw człowieka⁶². Powody i motywacje wyżej przywołanych kasusów są różne. Najbardziej typowe to niezadowolenie państwa z linii orzeczniczej sędziego narodowego. Innym z powodów było nawet oskarżenie sędziego, że jest on „winnym” przewrotów politycznych po niekorzystnych wyrokach w Strasburgu.

By zniwelować zjawisko stronniczości sędziego ze względu na przyszłą karierą, ETPCz zmienił swoje przepisy proceduralne i od czerwca 2010 r. zamiast kadencji sześcioletniej i możliwości jednokrotnej reelekcji sędziowie powoływani są na jedną, dziewięcioletnią, nieodnawialną kadencję⁶³. W przypadkach trybunałów, które nadal posiadają instytucję reelekcji, przyjmuje się, że tacy sędziowie są bardziej stronniczy niż sędziowie, którzy możliwości reelekcji nie posiadają⁶⁴. Początkowo po zakończeniu sprawowania kadencji sędziego w ETPCz władze państwa mogły przenieść byłego sędziego na inne prestiżowe międzynarodowe lub wewnątrz krajowe stanowisko. Dla przykładu w 2006 r. czterech z wówczas dwudziestu pięciu sędziów Trybunału Sprawiedliwości

⁵⁸ G. Huber, S. Gordon, *Accountability and Coercion: Is justice Blind When It Runs for Office?*, „American Journal of Political Science” 2004, no 48, s. 247–263.

⁵⁹ N. Vajić, *op. cit.*, s. 185.

⁶⁰ J.F. Flauss, *Radioscopie de l’élection de la nouvelle Cour européenne des droits de l’homme*, „Revue Trimestrielle des droits de l’homme” 1998, 9, s. 435–464.

⁶¹ Autor nieznany, *Communists Announce Recall of ECHR Judge Tudor Pantiru*, „Moldova Azi”, 6.04.2001 r., <http://www.azi.md/news?ID=1415> [dostęp: 16.08.2017 r.].

⁶² Autor nieznany, *Slovakia Names Judges for Strasbourg Court, but Expects Problems*, „Czech News Agency”, 12.02.2004 r.

⁶³ Protokół nr 14 ETPCz z 1.06.2010 r., dostępny on-line: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=194&CM=2&DF=19/02/2010&CL=ENG> [dostęp: 16.02.2018 r.].

⁶⁴ E. Voeten, *op. cit.*, s. 421.

Unii Europejskiej piastowało wcześniej stanowiska w ETPCz⁶⁵, a dwóch byłych sędziów ETPCz było mianowanych przez państwa swojego pochodzenia na kandydatów do MTK⁶⁶. Na podstawie adopcji Protokołu nr 14 w ETPCz sędziowie, którzy ukończyli 70. rok życia, przechodzą obowiązkowo w stan spoczynku⁶⁷. Odkąd przepisy Protokołu nr 15 weszły w życie, kandydaci na sędziego nie będą mogli mieć więcej niż 65 lat, co oznacza, że sędziowie będą mieć możliwość orzekania w ETPCz do 74. roku życia⁶⁸.

Dopóki trybunały międzynarodowe na wzór ETPCz nie zmienią przepisów, uniemożliwiając odsunięcie sędziego przez państwa oraz zapobiegając instytucji reelekcji, o którą sędzia musiał dotychczas zabiegać przed państwem swego pochodzenia, tak długo problem naruszania zasady bezstronności prawdopodobnie będzie obecny w międzynarodowej judykaturze.

Z drugiej strony, sam sędzia, bez nacisku ze strony państwa na konkretne rozstrzygnięcie sporów, i tak prawdopodobnie ma prywatny interes w tym, by orzekać w taki sposób, żeby w trybunale międzynarodowym utrzymać się przez możliwie najdłuższy czas. Jak wynika z danych za rok pracy 2013/2014 w MTS, sąd przeznaczył na uposażenia stałych sędziów aż 7 686 200 dolarów, co daje kwotę uposażenia dla jednego sędziego w wysokości 512 413 dolarów amerykańskich w skali roku⁶⁹. Sędziowie zasiadający w MTK otrzymują roczne uposażenie w wysokości 180 000 dolarów amerykańskich w skali roku⁷⁰. Natomiast sędziowie w ETPCz otrzymują 173 568 euro za rok pracy oraz dodatkowo 12,5% podstawowego uposażenia jako zasiłek związany ze zmianą miejsca zamieszkania⁷¹. Uposażenia sędziowskie we wszystkich trzech trybunałach są zwolnione z opodatkowania.

Biorąc pod uwagę wysokość uposażenia, znacznie odbiegającą od wynagrodzeń w sądach krajowych czy też pensji za zatrudnienie na prestiżowych stanowiskach prawniczych, z pewnością można stwierdzić, że piastowanie urzędu sędziego w trybunale międzynarodowym jest niezmiernie lukratywne. Nie powinno więc dziwić, że kandydaci na sędziów potrafią dużo poświęcić, by stanowisko takie zdobyć i następnie utrzymać. Z drugiej strony państwo, z którego pochodzi sędzia, może za jego nominację oczekiwać

⁶⁵ Jerzy Makarczyk z Polski, Pranas Kuris z Litwy, Uno Lohmus z Łotwy oraz Eglis Levits z Estonii.

⁶⁶ Dimitar Gotchev z Bułgarii, Bostjan Zupancic z Słowenii oraz były sędzia ETPCz Georghios Pikis z Cypru. Jedynie Pikis został wybrany.

⁶⁷ Protokół nr 14 ETPCz z 1.06.2010 r., dostępny on-line: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=194&CM=2&DF=19/02/2010&CL=ENG> [dostęp: 10.11.2017 r.].

⁶⁸ Protokół nr 15 ETPCz z 24.06.2013 r., dostępny on-line: www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_ENG.pdf [dostęp: 10.11.2017 r.].

⁶⁹ Raport MTS za okres 1.08.2013 r. – 31.07.2014 r., dostępny on-line: http://www.icj-cij.org/court/en/reports/report_2013-2014.pdf [dostęp: 10.11.2017 r.].

⁷⁰ Kwota uposażenia za lata 2010–2012 r., on-line: <http://www.ft.com/cms/s/0/ecbbe978-dede-11e0-9130-00144feabd0.html#axzz3YhCwc0xd> [dostęp: 15.11.2017 r.].

⁷¹ Kwota uposażenia obowiązująca w 2014 r., on-line: <https://www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebsitemedia/ourrolesandpolicies/int-priorities/humanrights/judgechr/Information-Note-16-September-2014.pdf> [dostęp: 14.10.2017 r.].

pewnego rodzaju posłuszeństwa podczas głosowania, w ramach wdzięczności za możliwość piastowania przynoszącego wysoki dochód stanowiska.

Jak dowodzi profesor E. Voeten, sędzia, który po zakończeniu swej kadencji przechodzi automatycznie na emeryturę, jest mniej stronniczy niż sędzia, który po zakończeniu kadencji w trybunale będzie starać się o kolejne zatrudnienie⁷². E. Voeten, badając wpływ aspektu dalszego zatrudnienia na naruszanie zasady bezstronności sędziowskiej, starał się dokonać analizy przede wszystkim na podstawie oszacowania kosztów ewentualnego utracenia stanowiska sędziego lub braku reelekcji, biorąc pod uwagę określone mierniki ekonomiczne państwa, z którego sędzia pochodzi⁷³. Profesor analizował wskaźniki PKB *per capita* dostosowanego do parytetu siły nabywczej dolara (ang. *purchasing power parity* – PPP – 2000 dolarów amerykańskich). Do tego zebrał dane uposażenia brutto w skali roku sędziego najwyższego sądu apelacyjnego danego kraju, korzystając z raportu Europejskiej Komisji na rzecz Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ)⁷⁴. Wynik badania jest jednoznaczny – im państwo ma wyższy wskaźnik PKB *per capita*, tym uposażenie sędziego jest wyższe. E. Voeten po zebraniu danych dotyczących możliwości zarobkowania w państwie pochodzenia sędziów ETPCz postawił hipotezę, że im biedniejsze jest państwo pochodzenia sędziego, tym bardziej jest on zainteresowany, by starać się o reelekcję, a tym samym głosuje przychylnie wobec swojego państwa. Im państwo pochodzenia sędziego jest zamożniejsze, tym stopień przychylnego głosowania wobec swojego państwa spada⁷⁵.

2. Czynniki związane z tożsamością sędziego wpływające na naruszanie bezstronności sędziowskiej

Rozważając czynniki związane z tożsamością sędziego, które wpływają na naruszenie bezstronności sędziowskiej, należy przyjrzeć się zbiorowemu profilowi sędziów międzynarodowych. Przykładowo w grudniu 2012 r. 304 sędziów urzędowało w 21 najbardziej znaczących trybunałach międzynarodowych. Statystyczny sędzia w tym czasie: był obywatelem jednego z państw europejskich, był mężczyzną⁷⁶ pomiędzy 58. a 67. rokiem życia⁷⁷, miał doświadczenie zawodowe w sektorze publicznym jako sędzia,

⁷² E. Voeten, *op. cit.*, s. 421.

⁷³ *Ibidem*, s. 423.

⁷⁴ Dane dostępne on-line: <http://www.coe.int/T/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2012/PowerpointJPJ.pdf>, [dostęp: 10.10.2017 r.].

⁷⁵ E. Voeten, *op. cit.*, s. 424.

⁷⁶ Historycznie zasiadanie w trybunałach międzynarodowych było zarezerwowane raczej dla mężczyzn, jednak w ostatnich latach zauważalny jest trend wzrostu liczby kobiet piastujących stanowisko sędziego. W 2012 r. 26% sędziów stanowiły kobiety.

⁷⁷ Z 215 sędziów, których daty urodzenia były dostępne w grudniu 2012 r., 74% było pomiędzy 50. a 70. rokiem życia. 17% sędziów było po 70. roku życia.

urzędnik państwowy lub był członkiem krajowego lub międzynarodowego organu judykatury⁷⁸. Dane statystyczne nie powinny jednak skłaniać do przypuszczeń o homogeniczności międzynarodowych stanowisk sądowych. Należy jednak zaznaczyć, że sędziowie, którzy odbiegają od wyżej przedstawionego opisu, stanowią pokaźną grupę, co tylko potwierdza twierdzenie, że skład trybunałów międzynarodowych nie jest jednolity narodowościowo. Różnorodność składu sędziowskiego często gwarantują przepisy proceduralne trybunałów międzynarodowych, jak to na przykład ma miejsce w przypadku MTS, w którym gremium sędziowskie jest reprezentowane przez główne formy cywilizacji i zasadnicze systemy prawne świata^{79,80}. Należy jednak zwrócić uwagę, iż mimo wymogów mianowania sędziów z różnych państw, większość z nich pobiera naukę w krajach anglosaskich lub we Francji – przez co mimo etnicznej różnorodności, sposób prawniczego rozumowania sędziego jest jednak podobny.

2.1. Wewnętrzne przekonania, tendencje i system wartości

W krajowych organach judykatury prawdopodobieństwo, że sędzia wcześniej miał jakkolwiek styczność ze stanem faktycznym postępowania jest bardzo małe, pod warunkiem, że nie jest to sprawa bardzo dużej wagi, już wcześniej przyciągająca uwagę mediów. W przypadku trybunałów międzynarodowych sytuacja jest bardziej złożona. Znaczna część elementarnych problemów rozstrzyganych przez trybunały to zagadnienia powszechnie znane i żywo dyskutowane na forum międzynarodowym. Niejednokrotnie przedmiotem postępowania przed trybunałem jest problem prawny, poruszany zarówno przez doktrynę, jak i wcześniejsze orzecznictwo. W związku z powyższym należy uznać za prawdopodobne, że sędzia trybunału międzynarodowego ma na temat stanu faktycznego i prawnego danej sprawy już wcześniej wyrobione stanowisko, jest z nim zaznajomiony, być może wypowiadał się na dany temat i wsłuchiwał się w tym zakresie w opinie innych prawniczych autorytetów.

Jak stwierdził Theodor Meron, amerykański prawnik, sędzia i profesor prawa międzynarodowego na Uniwersytecie Nowojorskim, „Umysły sędziowskie nie są pustymi naczyniami, do których wyłącznie strony wlewają fakty o danej sprawie”⁸¹. Mają oni już

⁷⁸ L. Swigart, D. Terris, *Who are International Judges?*, [w:] C. Romano, K. Alter, Y. Shany (eds.), *The Oxford Handbook of International Adjudication*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 621.

⁷⁹ Zgodnie z treścią art. 9 Statutu MTS z 24.10.1945 r., „Przy każdym wyborze wyborcy powinni mieć na względzie nie tylko, żeby osoby podlegające wyborowi odpowiadały osobiście wymaganym warunkom, ale również żeby w tym gremium jako całości były reprezentowane główne formy cywilizacji i zasadnicze systemy prawne świata”.

⁸⁰ Czynniki wpływające na stroniczość sędziowską, które wynikają z przepisów proceduralnych obowiązujących w trybunałach międzynarodowych, omawiam w kolejnym artykule naukowym dotyczącym zagadnienia bezstronności sędziowskiej, będącym obecnie w przygotowaniu.

⁸¹ T. Meron, *Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals*, “American Journal of International Law” 2005, vol. 99, s. 365.

wcześniej określoną wiedzę na temat świata, co z jednej strony może zapobiec manipulacji ze strony procesujących się, lecz jednocześnie może wpływać na pewnego rodzaju stronniczość. W przypadku sędziów międzynarodowych w większości przypadków są to eksperci prawa międzynarodowego. Mają oni zatem już ukształtowaną wiedzę na temat bieżących problemów na arenie geopolitycznej i przeważnie dość silnie wyrobione zdanie na temat ważniejszych kwestii międzynarodowych. W świetle powyższego można przyjąć hipotezę, że podczas orzekania w sprawach poruszających czy to zagadnienia prawa międzynarodowego, czy też na przykład kwestii geopolitycznych, prawdopodobnie sędzia nie rozstrzygnie sprawy w pełni neutralnie i bezstronnie, gdyż posłuży się wcześniej zdobytą wiedzą prawniczą (skłaniając się przykładowo ku jednemu, a nie innemu stanowisku na niejednoznaczne zagadnienie prawne) czy też będzie posiłkować się własnym światopoglądem i systemem wartości.

Posługując się słowami amerykańskiego prawnika Benjamin N. Cardozo, „W każdym z nas jest pewna doza tendencyjności, która prowadzi do określonego kierunku w działaniu oraz myśleniu”⁸². W świetle powyższego sędziowie nie są w stanie odejść od utrwalonych nawyków, sposobu reagowania na dane bodźce i informacje. Sędzia, z psychologicznego punktu widzenia, jak każdy inny człowiek również kieruje się wewnętrznymi instynktami, tradycyjnymi wierzeniami, własną intuicją i systemem wartości.

Jak dowodzą profesorowie Jeffrey A. Segal oraz Harold J. Spaeth, sędziowie rozstrzygają sprawy na podstawie własnych wartości ideologicznych oraz faktów prezentowanych przez strony w procesie⁸³. W związku z tym sędziowie często używają swoich osobistych preferencji, by znaleźć aprobowane przez nich rozwiązania prawne w sytuacjach, gdy przepisy prawa pozostawiają pewien luz decyzyjny. W przypadku sędziów orzekających w trybunałach międzynarodowych sytuacja ta ma miejsce o wiele częściej niż w przypadku sędziów w sądach krajowych, ponieważ prawo międzynarodowe pełne jest pojęć nieostrych, niepełnych, a przepisy traktatów i umów międzynarodowych niejednokrotnie pozostawiają wiele możliwości interpretacji. W przypadku orzekania nie na podstawie niebudzącej wątpliwości litery prawa, a na podstawie wykładni przepisów, sędziowie powinni przede wszystkim zwracać uwagę na zachowanie neutralności, by swą decyzję wydać, opierając się na elementarnych zasadach logiki i utrwalonym systemie wartości, a nie na stronniczej analizie faktów przedstawionej przez strony w procesie. W teorii sędziowie międzynarodowi mają znacznie szerszy margines decyzyjny niż sędziowie krajowi, bo jak wcześniej wspomniałam, prawo międzynarodowe jako całość jest mniej szczegółowe. Co więcej, sędziów trybunałów międzynarodowych nie obo-

⁸² B.N. Cardozo, *The nature of the judicial process*, Yale University Press, Yale 1921.

⁸³ J. Segal, H. Spaeth, *The Supreme Court and the Attitudinal Model*, Cambridge University Press, New York 1993.

wiązuje wprost zasada *stare decisis*, która znacznie ogranicza możliwości wyrokowania. Prawo precedensu nie pozostaje w pełni bez znaczenia, ma ono jednak pewne ograniczenia w przeciwieństwie do systemu sądownictwa w krajach anglosaskich. Jak stwierdził nowojorski profesor Thomas M. Franck, dopóki orzeczenia sądowe są wydawane przez osobę, która w swych postawach, skłonnościach i intelektualnych tendencjach jest do pewnego stopnia produktem swego otoczenia, które to odnosi się do regionalnych oraz narodowych systemów społecznych wartości, to żaden sędzia nie będzie w pełni bezstronny w sporach między stronami⁸⁴.

Wpływ wewnętrznych przekonań sędziego na stronnicze orzekania w sprawie nie jest czynnikiem mierzalnym. Żadne obliczenia nie są w stanie wykazać, że taka stronniczość faktycznie ma miejsce. Problem badawczy wynika z faktu, że tendencyjność i własny system wartości to sprawa bardzo indywidualna i wewnętrzna, to czynnik psychologiczny, który nie jest w żaden sposób obliczalny. Żaden teoretyk prawa zgłębiający problem stronniczości sędziowskiej nie jest w stanie dotrzeć do sposobu rozumowania i myśli sędziego, nie ma narzędzi badawczych, by udowodnić ich wpływ na wynik orzekania. Niemniej, opierając się na ogólnych badaniach socjologicznych i psychologicznych, można stwierdzić, że każdy człowiek – w tym sędzia – autonomicznie odczuwa pewne fakty, zatem jego wewnętrzne przekonania i system wartości w wielu przypadkach wpływa na podejmowane przez niego decyzje, również te, które zapadają na sali sądowej. Co więcej, każdy sędzia odmiennie odbiera pojęcie bezstronności sędziowskiej, inaczej rozumie jej wartość.

Mając na uwadze powyższe, bezstronność sędziowska nie może być wyłącznie sprawą nauki i nawet najdoskonalszej regulacji prawnej – powinna tkwić w charakterze i umyśle sędziego, całej jego osobowości⁸⁵. Co prawda bezstronność sędziowska jest chroniona przez przepisy statutów i regulaminów trybunałów międzynarodowych, jednakże jej przestrzeganie zależy w przeważającej mierze od sędziów. W tym celu, z chwilą obejmowania mandatów, sędziowie zobowiązują się na publicznych posiedzeniach do odpowiedniego wypełnienia nałożonych na nich obowiązków⁸⁶.

2.2. Preferencje kulturowe

Poprzez urodzenie się w danym społeczeństwie, przynależność do grup kulturowych czy też kształcenie się w określonym modelu edukacji sędziowie należą do różnych kulturowych grup społecznych, które mogą wpływać na sposób ich orzekania⁸⁷.

⁸⁴ T. Franck, *Some Psychological Factors in International Third Party Decision-Making*, "Stanford Law Review" 1967, vol. 1217, 19.

⁸⁵ Tak też J. Kolasa, *op. cit.*, s. 12.

⁸⁶ Zob. na przykład MTS, w którym sędziowie deklarują, że będą wypełniać swe funkcje sędziowskie „w sposób zgodny z honorem, wiernie, bezstronnie i świadomie”.

⁸⁷ H. Lauterpacht, *Function of Law in the International Community*, Clarendon Press, Oxford 1933.

Jak dotąd, preferencje kulturowe jako czynnik wpływający na stronnicze orzekanie sędziów były przedmiotem badań wyłącznie pary naukowców – E.A. Posnera i M. de Figueiredo, których praca dotyczy sposobów orzekania w MTS⁸⁸. Postawili oni tezę, iż powiązania kulturowe, które mogą wpływać na stronniczość orzeczniczą, mają przede wszystkim podstawy językowe oraz religijne. W mniejszym stopniu ma znaczenie dzielenie wspólnego dziedzictwa i tradycji kulturowych.

Jak udowodniono, w przypadku MTS tożsamość kulturowa to jeden z głównych czynników wpływających na stronniczość sędziowską. Zjawisko to zachodzi wedle następującego modelu: sędzia z kraju X, który ma powiązania kulturowe z państwem Y, będzie mu bardziej przychylny, niż państwu Z, z którym powiązań takich nie posiada.

Tabela 1. Głosowanie sędziów w MTS powołanych przez państwo tożsame kulturowo z jedną ze stron postępowania.

	Przychyłość głosu sędziego w stosunku do państwa Y	Przychyłość głosu sędziego w stosunku do państwa Z
	Sędzia pochodzi z państwa X o kulturze β Y – strona powodowa o kulturze β Z – strona pozwana o innej kulturze niż β	Sędzia pochodzi z państwa X o kulturze β Z – strona powodowa o innej kulturze niż β Y – strona pozwana o kulturze β
Język	75% 76 postępowań	41% 103 postępowania
Religia	66% 149 postępowań	37% 147 postępowań

Źródło: E.A. Posner, M. de Figueiredo, *Is the International Court of Justice Biased?*, “J.M. Olin Law & Economics Working Paper” 2004, no. 234, The Law School The University of Chicago, s. 19; interpretacja i tłumaczenie tabeli nr 1 Z.W.

Jak przedstawia powyższa tabela, sędzia z kraju tożsamego językowo z państwem – stroną powodową postępowania – będzie średnio w 75% przypadków przychylny tej właśnie stronie. Jeżeli chodzi o tożsamość religijną – miara ta nie jest o wiele niższa, wynosi bowiem 66% przypadków.

Badania innych uczonych nie poddały analizie wpływu szeroko pojętej kultury na możliwość stronniczego orzekania w trybunałach międzynarodowych, koncentrując się wyłącznie na wpływie kultury prawnej na możliwość naruszania bezstronności sędziowskiej.

2.3. Wpływ modelu wykształcenia sędziego i kultury prawnej, z której się wywodzi

Trybunały międzynarodowe stanowią organy, w których współistnieją i przenikają się różne kultury prawne. Jednym z większych wyzwań stojących przed trybunałami jest

⁸⁸ E.A. Posner, M. de Figueiredo, *op. cit.*, s. 19.

pogodzenie różnorodnych reżimów prawnych, wypracowanie pewnych wspólnych standardów orzeczniczych.

Największy wpływ na model przeprowadzania postępowań oraz sposób orzekania w trybunałach międzynarodowych należy przypisać systemowi anglosaskiemu oraz systemowi prawa kontynentalnego. Dominacja tych dwóch kultur prawnych uzasadnia przeprowadzenie badań nad ewentualną stronniczością sędziów wyłącznie na ich podstawie. Inne reżimy prawne nie odgrywają większej roli w międzynarodowej judykaturze.

Dominacja systemu anglosaskiego i kontynentalnego w dużej mierze wynika z ustanowienia języków urzędowych w trybunałach, w których najczęściej sędziowie pracują po angielsku lub francusku. Na podstawie wyboru tych dwóch języków roboczych w trybunałach można wyjaśnić, dlaczego większość sędziów studiowała nauki prawne w krajach anglojęzycznych lub francuskojęzycznych. W 2012 r. większość sędziów, czyli 193, co stanowi 69% ogółu, pochodziło z państw prawa kontynentalnego⁸⁹. Jedynie 32 sędziów, czyli 11%, pochodziło z państw „czystego” prawa anglosaskiego, w większości z Wielkiej Brytanii, Ameryki Północnej i Karaibów. Pozostała liczba 79 sędziów, czyli 26%, pochodziła z mieszanych systemów prawnych⁹⁰.

Rozważając wpływ wykształcenia prawniczego na sposób orzekania, uważa się, że sędziowie pochodzący z systemu *common law* i systemu kontynentalnego mają większą skłonność do stronniczości, charakteryzującej się faworyzowaniem rozumowania prawniczego właściwego dla danej kultury prawnej. Część doktryny stoi na stanowisku, że sędziowie z systemów mieszanych są lepiej przygotowani do piastowania stanowisk w trybunałach międzynarodowych, gdyż przepisy proceduralne międzynarodowych organów judykatury są najczęściej wynikiem połączenia rozwiązań prawnych pochodzących z systemów prawa anglosaskiego i kontynentalnego⁹¹. Z drugiej jednak strony, część przedstawicieli doktryny uważa, że różnice pomiędzy głównymi systemami prawnymi są na tyle głębokie, że nie jest możliwe, by je ze sobą pogodzić i orzekać wyłącznie na podstawie prawa międzynarodowego, w oderwaniu od rozumowania prawniczego sędziów, którzy procedują sprawę. Znaczący problem dodają, że różnice kultur prawnych są na tyle duże, że nieustannie wpływają na odmienny odbiór tych samych instytucji prawnych, przez co ten sam stan faktyczny może być całkiem rozbieżnie interpretowany przez sędziego pochodzącego z systemu *common law* od tego, który kształcił się

⁸⁹ L. Swigart, D. Terris, *op. cit.*, s. 623.

⁹⁰ W 2012 r. spośród 15 sędziów będących w składzie MTS sześciu studiowało w Wielkiej Brytanii (w tym pięciu na Cambridge), pięciu w Stanach Zjednoczonych (trzech na Harvardzie), trzech we Francji (w tym dwóch w Paryżu), jeden sędzia studiował w Genewie na uniwersytecie o francuskim modelu prawniczego kształcenia.

⁹¹ M. Reimann, *The Process and Failure of Comparative Law in the Second Half of the Twentieth Century*, „American Journal of Comparative Law” 2002, vol. 50, s. 671–700.

w modelu kontynentalnym⁹². Podkreślają, że mimo międzynarodowej integracji mentalność osób posługujących się określonym systemem prawnym jest na tyle rozbieżna, że wspólna, międzynarodowa kultura prawna, mająca być podstawą orzekania trybunałów międzynarodowych, praktycznie nie istnieje⁹³. Należy jednak wskazać odrębne głosy doktryny, na przykład stanowisko profesora Charlesa Kocha, który uważa, że zapożyczając pewne techniki prawne z obu systemów, trybunały międzynarodowe stworzą rodzaj globalnej kultury prawnej, specyficzniej ukierunkowanej na rozstrzygnięcie sporów międzynarodowych⁹⁴.

Mając na uwadze wymóg zachowania bezstronności sędziowskiej, niepożądane jest takie zachowanie sędziego, które wyraża się przychylnością wobec jednej ze stron postępowania, wyłącznie ze względu na kulturę prawną, z jakiej on pochodzi. Egzemplifikacją takiego stanu rzeczy może być przypadek, w którym sędzia wychowany w kulturze *common law* rozumie i popiera argumentację prawniczą strony, która również wywodzi się z systemu anglosaskiego, a neguje argumentację prawniczą strony pochodzącej z systemu prawa kontynentalnego, uznając ją za błędną. Sytuacja taka może mieć miejsce z kilku powodów. Po pierwsze, ma tutaj znaczenie aspekt psychologiczny – silnie oddziałuje pewna tożsamość kulturowa z jedną ze stron, wyrażana przez aprobatę tych samych lub podobnych zasad i przepisów prawnych. Ponadto, od strony psychologicznej, sędzia często podświadomie wspiera to, co znane, oraz wyraża niechęć i nierozumienie dla tego, co obce. Po drugie, ważną rolę odgrywa aspekt wykształcenia sędziego, to znaczy, jeżeli edukował się w kraju określonego systemu prawnego, jest wysoce prawdopodobne, że rozstrzygając spór międzynarodowy, będzie on pośrednio używać wiedzy zdobytej w danym reżimie, będzie opierał się na jego normach i wytycznych. Po trzecie, rola sędziego w systemie *common law* jest zdecydowanie inna niż rola sędziego w systemie kontynentalnym. W krajach anglosaskich sędzia ma postawę bardzo bierną, przygląda się wymianie argumentów każdej ze stron, jego rola sprowadza się do wydania orzeczenia, która w sprawach cywilnych opiera się na precedensie, a w sprawach karnych jest zależna od decyzji ławy przysięgłych. Co więcej, sędzia w systemie *common law* o wiele bardziej udziela się przy udzielaniu opinii prawnych, zwłaszcza interpretacji niejasnych reguł prawnych⁹⁵. Natomiast w systemie kontynentalnym sędzia pełni rolę czynną, w znacznym stopniu udziela się w procesie i jest w nim aktywny. Nie udziela on żadnych porad prawnych i nie sporządza dodatkowych interpretacji, jest

⁹² A. Balas, R. La Porta, A. Shleifer, F. Lopez-de-Silanes, *The Divergence of Legal Procedures*, "American Economic Journal: Economic Policy" 2009, vol. 1 (2), s. 138–162.

⁹³ A. Balas, R. La Porta, A. Shleifer, F. Lopez-de-Silanes, *op. cit.*

⁹⁴ Ch.H. Koch Jr, *Envisioning a Global Legal Culture*, "Michigan Journal of International Law" 2003, vol. 25/1, s. 75–76.

⁹⁵ G.C. Rowe, *Reflections on the Common Law – Relating it to the European Context*, "Europa-Studien" 2006, s. 289–310.

on związany orzekaniem wyłącznie co do istoty sprawy⁹⁶. Na podstawie powyższego przyjmuje się, że sędziowie, którzy zachowują większą niezależność orzeczniczą w swoim państwie, są również bardziej niezależni podczas piastowania urzędów w trybunałach międzynarodowych⁹⁷. Teza ta zakłada, że sędziowie z państw kontynentalnych rozstrzygają spory bardziej swobodnie i bezstronnie⁹⁸.

Sędziowie, którzy przez długi czas przebywają w trybunale międzynarodowym i jego środowisku, internalizują normy trybunału, silnie akcentujące obowiązek bezstronności, zapominają o systemie prawa panującym w państwach ich pochodzenia, który ewentualnie popychałby ich do naruszania zasady bezstronności sędziowskiej⁹⁹. Próba potwierdzenia tej tezy są słowa greckiego sędziego Christosa Rozakisa, który stwierdził, że sędziowie zasiadający w ETPCz wydają się być niezależni, bez żadnych powiązań z państwami. Argumentował, że sędziowie żyją w swego rodzaju próżni i pracują *in abstracto*, daleko od ich państw pochodzenia i indywidualnego środowiska prawnego¹⁰⁰. To założenie sugeruje, że im dłużej sędzia piastuje urząd w trybunale międzynarodowym, tym jego niezależność od państwa pochodzenia wzrasta, a co za tym idzie poziom bezstronności sędziowskiej jest coraz większy.

Zakończenie

Na podstawie powołanej analizy czynników wpływających na naruszanie bezstronności przez sędziów trybunałów międzynarodowych stwierdzam, że w znacznym stopniu mogą one wpływać na stronniczość orzeczniczą. Przytoczone badania nie wykazały jednak, że podczas naruszania zasady bezstronności sędziowie zawsze czynią to w sposób świadomy. W znacznej liczbie przypadków podstaw stronniczości można dopatrywać się w mechanizmach psychologicznych oraz prawidłowościach socjologicznych.

Biorąc po uwagę, iż podczas orzekania sędzia może kierować się indywidualnymi pobudkami sprzyjającymi wystąpieniu stronniczości orzeczniczej, podczas wydawania wyroku powinna być zachowana przejrzystość procesu, a podjęta decyzja zawsze powinna zawierać odpowiednią podstawę prawną. Co więcej, sędzia powinien przedstawić swoje rozumowanie prawnicze, wskazać metodę dojścia do ostatecznej decyzji, co stanowi *essential safeguard against wrongdoings*¹⁰¹.

⁹⁶ G. C. Rowe, *op. cit.*, s. 289–310.

⁹⁷ E. Voeten, *op. cit.*, s. 420.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ T. Meron, *op. cit.*, s. 359–369.

¹⁰⁰ F.J. Bruinsma, *Judicial Identities in the European Court of Human Rights*, [w:] A. van Hoek, et al. (eds.) *Multilevel Governance in Enforcement and Adjudication*, Intersentia, Antwerpia 2006, s. 203–240.

¹⁰¹ T. Meron, *op. cit.*, s. 360.

Mając na uwadze społeczną doniosłość obowiązku przestrzegania bezstronności sędziowskiej, uważam, że przepisy proceduralne obowiązujące w poszczególnych trybunałach powinny dokładniej regulować problematykę zachowania bezstronności w trakcie procesu orzekania. Analizując poszczególne statuty trybunałów międzynarodowych, można postawić tezę, iż ogólne i niejasne przepisy proceduralne oraz luki prawne w statutach i aktach wewnętrznych wpływają na możliwość zaistnienia stronniczości podczas sprawowania urzędu sędziego.

Poza zmianą obowiązujących przepisów proceduralnych trybunały powinny w sposób dokładniejszy uregulować status prawny sędziego. Pożądanym rozwiązaniem byłoby ustanowienie w każdym z trybunałów określonej w czasie, nieodnawialnej kadencji, po której zakończeniu sędzia przechodziłby w stan spoczynku i nie podejmował dalszego zatrudnienia, poza ewentualną działalnością dydaktyczną. Odnosząc się do przesłanek umożliwiających wyłączenie sędziego, uważam, że powinny być one określone w każdym ze statutow trybunału bardziej wyczerpująco i precyzyjnie, nie pozostawiając żadnych luk prawnych. Niejasność regulacji umożliwia dyskrecjonalną analizę poszczególnych przypadków przez prezydium sądu, jego prezesa lub skład orzekający, który ze względu na powiązania koleżeńskie panujące w konkretnym trybunale nieobiektywnie ocenia zaistniałą sytuację – i jak pokazuje praktyka – zwykle nie dopuszcza do wyłączenia sędziego od orzekania w sprawie.

Uważam, że pojęcie stronniczości sędziowskiej powinno być uregulowane w sposób bardziej kompleksowy. W większości statutow 125 trybunałów międzynarodowych nie znajdziemy choćby przykładowego, enumeratywnego zestawienia sposobów zachowania sędziego, które można uznać za stronnicze. Przede wszystkim, sądy międzynarodowe powinny przyjąć przejrzyste metody weryfikacji ewentualnego naruszenia bezstronności sędziowskiej, jakim byłby uniwersalny test na stronniczość, badający zachowanie sędziego pod kątem obiektywnego i subiektywnego naruszenia bezstronności sędziowskiej. Ponadto, powinny zostać ustanowione bardziej restrykcyjne przepisy zakazujące powołania sędziego, którego wcześniejsze wypowiedzi i deklaracje oraz wcześniej piastowane funkcje podają w wątpliwość jego bezstronność. Większa uwaga powinna zostać poświęcona przeszłości zawodowej sędziego, co mogłoby wykluczyć kandydatów, którzy po wybraniu na urząd sędziego mogą orzekać stronniczo. Statuty trybunałów powinny również uniemożliwiać sędziom wykonywanie jakiegokolwiek działalności, która nie da się pogodzić z bezstronnością funkcji orzecniczej.

Mając na uwadze, iż bezstronność sędziowska stanowi podstawę funkcjonowania międzynarodowej judykatury, uważam, że tematyka bezstronności powinna stanowić przedmiot dalszych, pogłębionych badań. Na kolejnym etapie moich prac nad problematyką bezstronności sędziowskiej przyjrzyć się kolejnym trzem grupom czynników mogą-

cych wpływać na stronniczość sędziowską. Poddam analizie zespół czynników związanych z układem geopolitycznym, w ramach którego zbadam wpływ preferencji narodowych oraz regionalnych na sposób orzekania sędziego. Kolejną grupę czynników stanowią aspekty ekonomiczno-polityczne, przez które rozumiem wpływy polityczne, indywidualne preferencje polityczne sędziego, sytuację ekonomiczną państwa pochodzenia sędziego oraz układy militarne i członkostwo poszczególnych państw w organizacjach międzynarodowych. Trzecią, ostatnią kategorią źródeł naruszania bezstronności sędziowskiej, którą poddam analizie, są czynniki proceduralne, to jest pewne luki prawne, nieprecyzyjne przepisy w statutach i regulaminach trybunałów międzynarodowych, które mogą wpływać na stronnicze orzecznictwo.

Bibliografia

Akty prawne

- Protokół nr 14 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 13.05.2004 r.
- Protokół nr 15 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 24.06.2013 r.

Akty wewnętrzne, statuty organizacyjne

- Statut Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej z 16.12.1920 r.
- Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Byłej Jugosławii z 25.05.1993 r.
- Statut Rzymski Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 17.07.1998 r.
- Regulamin Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 1.07.2004 r.
- Rezolucja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nr 1646, dotycząca nominacji i wyboru sędziów do ETPCz z 27.01.2009 r.

Kodeksy etyki, rekomendacje

- Uniwersalna Karta Sędziego z 17.11.1999 r.
- Zbiór Zasad Postępowania Sędziów z Banglalore z 25.11.2002 r.
- Zasady Niezależności Sędziowskiej z Burgh House z 2004 r.
- Rekomendacja Rady Europy nr 1649, *Kandydaci do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, z 30.01.2004 r.
- Kodeks Etyki Sędziowskiej Międzynarodowego Trybunału Karnego z 9.03.2005 r.
- Kodeks Etyki Sędziowskiej Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 9.03.2005 r.
- Zasady Etyki Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z 1.10.2007 r.
- Rezolucja Etyki Sędziowskiej Rady Europy z 23.06.2008 r.
- Zasady Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 1.06.2010 r.

Orzecznictwo

- ETPCz, sprawa *Piersack v. Belgia*, sygnatura sprawy 8692/79, orzeczenie z 1.10.1982 r.

- ETPCz, sprawa *Kyprianou v. Cypr*, sygnatura sprawy 73797/01, orzeczenie z 15.12.2005 r.
- ETPCz, sprawa *Baka v. Węgry*, sygnatura sprawy 20261/12, orzeczenie z 23.06.2016 r.
- ICTY, sprawa *Prokurator v. Furundzija*, sygnatura sprawy IT-95-17/1A, wyrok z dnia 21.07.2000 r.
- MTK, sprawa *Prokurator v. Katanga i Ngudjolo*, sygnatura sprawy: iICC-01/04-01/07-1949-Anx2.
- MTK, decyzja na wniosek z 16.08.2009 r. o wyłączenie sędziego od orzekania w sprawie *Prokurator v. Thomas Lubanga Dyilo*, sygnatura sprawy ICC-01/04-01/06-2138-AnxIII, decyzja z 13.11.2009 r.
- MTK, decyzja na wniosek z 16.02.2010 r. o wyłączenie od orzekania sędziego w sprawie *Germain Katanga przeciwko wyrokowi z 20.11.2009 r.* oraz od orzekania we wszystkich pozostałych postępowaniach dotyczących sprawy *Prokurator v. Germain Katanga oraz Mathieu Ngudjolo Chui*.
- MTK, decyzja na wniosek sędzi Akua Kuenychia z 18.02.2010 r. o jej wyłączenie od orzekania w sprawie *Prokurator przeciwko Bosco Ntaganda* oraz przyszłych postępowaniach odwoławczych sprawy *Ntaganda*, decyzja z 11.11.2010 r.
- MTK, decyzja zgromadzenia plenarnego sędziów z 6.06.2012 r. w sprawie wniosku o wyłączenie sędziego w sprawie *Banda i Jerbo z 2.04.2012 r.*, sygnatura sprawy ICC-02/05-03/09-344-Anx.
- MTK, sprawa *Prokurator v. Thomas Lubanga Dyilo*, sygnatura sprawy ICC-01/04-01/06, wyrok z dnia 1.12.2014 r.
- MTS, sprawa *Cieśniny Korfu, Wielka Brytania i Irlandia Północna v. Albania*, orzeczenie z dnia 15.12.1949 r.
- MTS, sprawa *Nottebohm, Lichtenstein v. Gwatemala*, orzeczenie z 6.04.1955 r.
- MTS, sprawa południowo-zachodniej Afryki, *Etiopia v. Republika Południowej Afryki*, orzeczenie z 20.05.1961 r.
- MTS, opinia doradczą w sprawie dotyczącej skutków prawnych obecności Afryki Południowej w Namibii, opinia z 21.06.1971 r.
- MTS, sprawa *Nauru v. Australia*, orzeczenie z 26.06.1992 r.
- MTS, sprawa nakazu aresztowania z 11.04.2000 r., *Demokratyczna Republika Kongo v. Belgia*, orzeczenie z 14.02.2002 r.
- MTS, opinia doradczą w sprawie prawnych konsekwencji wzniesienia muru na okupowanych terytoriach palestyńskich, opinia z 30.01.2004 r.
- SCSL, sprawa *Prokurator v. Sam Hinga Norman*, sygnatura sprawy SCSL-14-112, orzeczenie z 28.05.2000 r.
- SCSL, decyzja w sprawie wniosku o wyłączenie sędziego G. Robertsona w sprawie *Sesay, Kallon, Gbao*, numer decyzji SCSL-2004-AR15-15, decyzja z 13.03.2003 r.
- SCSL, decyzja w sprawie wniosku o wyłączenia sędziego B. Thompson w sprawie *Sesay, Kallon, Gbao*, sygnatura sprawy SCSL-04-15-T, decyzja z 13.03.2004 r.
- STL, decyzja w sprawie wniosku o wyłączenie sędziego R.J. Riachy, sygnatura sprawy CH/PRES/2010/08, decyzja z 5.11.2010 r.
- STL, decyzja w sprawie wniosku o wyłączenie sędziego A. Chamseddine, sygnatura sprawy CH/PRES/2010/09, decyzja z 5.11.2010 r.

Pozycje książkowe

Fabri H. R., Sorel J.M., *Indépendance et impartialité des juges internationaux*, Pedone, Paris 2010.

- Oellers-Frahm K., *International Courts and Tribunals, Judges and Arbitrators*, "Max Planck Encyclopedia of Public International Law", Oxford University Press, Oxford 2013.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994
- Seibert-Fohr A., *International Judicial Ethics*, [w:] C. Romano, K. Alter, Y. Shany (eds.), *The Oxford Handbook of International Adjudication*, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Spiermann O., *International Legal Argument in the Permanent Court of International Justice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Swigart L., Terris D., *Who are International Judges?*, [w:] C. Romano, K. Alter, Y. Shany (eds.), *The Oxford Handbook of International Adjudication*, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Vitkauskas D., Dikov G., *Ochrona prawa do rzetelnego procesu w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka*, Podręczniki Praw Człowieka Rady Europy, Rada Europy, Strasburg 2012.

Artykuły naukowe

- Abrmason L.W., *Judicial Disclosure and Disqualification: The Need for more Guidance*, "Justice System Journal" 2007, vol. 28.
- Abtahi H.D., Young O.O., Young R., *The Composition of Judicial Benches, Disqualification and Excusal of Judges at the International Criminal Court*, "Journal of International Criminal Justice" 2013, vol. 11.
- Allars M., *Disqualification for Bias and International Tribunals: Room for a Common Test?*, "Missouri Law Review" 2013, 78(1).
- Balas A., La Porta R., Shleifer A., Lopez-de-Silanes F., *The Divergence of Legal Procedures*, "American Economic Journal: Economic Policy", 2009, vol. 1 (2).
- Balcerczak M., *Niezależność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka a status jego sędziów*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2014, vol. XII.
- Brown C., *Evolution and Application of Rules Concerning Independence of the International Judiciary*, "The Law and Practice of International Courts and Tribunals" 2003, vol. 2.
- Bruinsma F.J., *Judicial Identities in the European Court of Human Rights*, [w:] A. van Hoek, et al. (eds.), "Multilevel Governance in Enforcement and Adjudication", Intersentia, Antwerpia 2006.
- Caflish L., *Independence and Impartiality of Judges: the European Court of Human Rights*, "The Law and Practice of International Courts and Tribunals" 2003, vol. 2.
- Coleman A., *The International Court of Justice and Highly political Matters*, "Melbourne Journal of International Law" 2003, vol. 29.
- Dugard J., *Palestine and the International Court of Justice: Institutional Failure or Bias?*, "Journal of International Criminal Justice" 2013, vol. 11(3).
- Franck T., *Some Psychological Factors in International Third Party Decision-Making*, "Stanford Law Review" 1967, vol. 1217, 19.
- Hensley T.R., *National Bias and International Court of Justice*, "Midwest Journal of Political Science" 1968, vol. 12.
- Hernandez G.I., *Impartiality and Bias at the International Court of Justice*, "Cambridge Journal of International and Comparative Law" 2013, vol. 1(3).
- Huber G., Gordon S., *Accountability and Coercion: Is justice Blind When It Runs for Office?*, "American Journal of Political Science" 2004, 48.

- Keohane R.O., Moravesik A., Slaughter A.-M., *Legalized Dispute Resolution: Interstate and Transnational*, "International Organization" 2000, vol. 54.
- Kolasa J., *Niezależność sędziego międzynarodowego. Zarys problemu*, [w:] J. Kolasa (red.), *Współczesne sądownictwo międzynarodowe*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- Lucy W., *The Possibility of Impartiality*, "Oxford Journal of Legal Studies" 2005, vol. 25.
- Mégret F., *International Judges and Experts' Impartiality and the Problem of Past Declarations*, "The Law & Practice of International Courts and Tribunals" 2011, McGill University, the Canada Research Chair in the Law of Human Rights and Legal Pluralism, vol. 10.
- Meron T., *Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals*, "American Journal of International Law", Cambridge University Press, Cambridge 2005, 99.
- Minow M., *Stripped Down Like a Runner or Enriched by Experience: Bias and Impartiality of Judges and Jurors*, "William and Mary Law Review" 1992, vol. 33.
- Posner E.A., de Figueiredo M., *Is the International Court of Justice Biased?*, "John M. Olin Law & Economics Working Paper" 2004, no 234, The Law School The University of Chicago.
- Posner E.A., Yoo J.C., *Judicial Independence in International Tribunals*, "California Law Review" 2005.
- Sands P., *The Independence of the International Judiciary: Some Introductory Thoughts*, [w:] S. Charnovitz et al., *Law in the Service of Human Dignity*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Sands P., McLachlan C., McKenzie R., *The Burgh House Principles on the Independence of the International Judiciary*, "The Law and Practice of International Courts and Tribunals" 2005, vol. 4.
- Segal J., Spaeth H., *The Supreme Court and the Attitudinal Model*, Cambridge University Press, New York 1993.
- Shaman J.M., *The Impartial Judge: Detachment of Passion*, "DePaul University Law Review" 1995, vol. 45.
- Smith A.M., "Judicial Nationalism" in *International Law: National Identity and Judicial autonomy at the ICJ*, "Texas International Law Journal" 2005, vol. 40:197.
- Suh I.R., *Voting Behavior of National Judges in International Courts*, "American Journal of International Law" 1969, vol. 63.
- Terris D., *Test of Character*, [w:] D. Terris, C. Romano, L. Swigart, *The International Judge An Introduction to the Men and Women Who Decide the World's Cases*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Vajić N., *Some Remarks Linked to the Independence of International Judges and the Observance of Ethical Rules in the European Court of Human Rights*, *Grundrechte und Solidarität: Durchsetzung und Verfahren: Festschrift für Renate Jaeger*, 2010.
- Voeten E., *The Impartiality of International Judges: Evidence from the European Court of Human Rights*, "American Science Review" 2008, vol. 102, no 4.

Artykuły prasowe

- Autor nieznan, *Slovakia Names Judges for Strasbourg Court, but Expects Problems*, "Czech News Agency", 12.02.2004 r.
- Buyse A., *New Ukrainian Judge Elected*, "echrblog.blogspot.com", 28.04.2010 r.
- Kontrovich E., *Is the International Criminal Court biased against Israel*, "Washington Post", 5.01.2015 r.
- O'Boyle M., *Unjustified attack on ECHR*, "The Times of Malta", 8.09.2013 r.

Zahra Ch., *Giovanni the Strasbourg Interventionist*, „Malta Today”, 10.08.2008 r.

Odsyłacze do stron internetowych

Baza orzeczeń ETPCz: <http://hudoc.echr.coe.int>

Strona internetowa ETPCz: <http://www.echr.coe.int>

Strona internetowa MTK: <http://www.icc-cpi.int>

Strona internetowa MTS: <http://www.icj-cij.org>